

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ЮНАЦТВА**

**В. І. Завацький
А. В. Цьось
О. І. Бичук
Л. І. Пономаренко**

КОЗАЦЬКІ ЗАБАВИ

**Луцьк
„Надстир'я”
1994**

УДК 796.071.5

3-94

У посібнику в популярній формі розкривається історія фізичної культури запорізьких козаків та пропонуються різноманітні сценарії козацьких ігор.

Окрім фахівців з фізичної культури і спорту, книга буде цікавою для спеціалістів з виховної роботи, батьків і найголовніше - дітей

Рецензенти: **О. Д. Дубогай**, доктор педагогічних наук, професор Українського державного університету імені М. П. Драгоманова;

Є. Н. Приступа, кандидат педагогічних наук, доцент Львівського державного інституту фізичної культури.

ISBN 5-7707-5576-8

© Завацький В. І., Цьось А. В., Бичук О. І, Пономаренко Л. І., 1994

ВСТУП

Серед багатьох сфер людської діяльності чільне місце посідає фізична культура. Фізична культура - це частина культури суспільства, сукупність досягнень, що спрямовані на фізичне вдосконалення людини. Кінцевий результат фізичної культури визначається станом здоров'я людини, її фізичними можливостями, творчим довголіттям. У процесі історичного розвитку створюються спеціальні наукові і матеріально-технічні цінності фізичної культури, що відображаються в нагромадженні знань про фізичну природу людини, виданні науково-методичної літератури, будівництві спортивних споруд, виготовленні спортивного інвентаря та обладнання тощо.

Фізична культура в Україні своїм корінням сягає в далекі праукраїнські часи. Свій етногенез український народ веде від слов'ян, людей великого зросту і досконалого фізичного розвитку. Ось як писав про антів історик Прокопій Кесарський: „Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні”.

Давні слов'яни жили в тісних зв'язках з природою, і як їх господарські заняття, так і весь світогляд едналися з явищами природи, Поклоніння силам природи, божествам, ушлявлення їх піснями, танцями та іграми мало під собою практичну основу - прагнення задобрити оточуючу природу і таким чином забезпечити собі достаток і благополуччя. Ігри присвячувалися матері-Землі, богу сеяння - Ярилі, богу війни Перуну. Масові ігри слов'ян відбувалися на весіллях, в місцях обміну товарів, на похоронах та після судів (незалежно від результатів).

Ігрища склалися з танців, пісень, різноманітних ігор та фізичних вправ, що носили змагальний характер. На ігрищах молодь прагнула показати своє вміння в стрільбі з лука, киданні каменів в ціль і на відстань, верховій їзді і т. д.

Живучи серед войовничих народів, стародавні слов'яни особливу увагу зосереджували на військово-фізичному вихованні молоді.

Поряд із силою, кмітливістю, витривалістю і сміливістю справедливий подив у літописців викликали винахідливість та підприємливість наших

предків. Вони не були звичні виступати збитою лавою, а так десь несподівано запопасти, ударити й знову розбігтися, заманюючи ворога. Чудово вміли десь засісти, притаїтися, Навіть у воді, пірнувши та дихаючи через очеретину.

Традиційні засоби і форми фізичної культури українців отримали свій подальший розвиток в часи існування Київської Русі. Поступово починає складатися досить чітка система фізичного та психофізичного виховання дітей і молоді. Дітей з семи років навчали стрільбі з лука, володінню списом і арканом, їзді верхи, а з 12 років & справжньому військовому мистецтву. За своїм соціальним значенням система військово-фізичного виховання в Київській Русі була не менш, а може й більш прогресивна, ніж, наприклад, рицарські системи на Заході. Пояснюється це історичними особливостями розвитку українського Народу і, зокрема, відповідальністю батьків за виховання своїх дітей.

Вершиною українського тіловиховання стала система фізичної культури запорозьких козаків. Ця система, що увібрала в себе весь багатовіковий народний досвід, стала однією з найдосконаліших систем підготовки воїнів тодішньої Європи. Основу козацького тіловиховання складала: початковий відбір молоді, підготовка їх в січових школах та школах джур, самостійні заняття фізичними вправами, різноманітні змагання. Козаки вчилися досконало володіти зброєю, керувати човном, оволодівати козацькими єдиноборствами (гопак, гойдок, спас) та козацьким характерництвом.

Важко переоцінити те велике освітнє і практичне значення системи фізичного загартування запорозьких козаків, що було частиною комплексної і цілісної системи ідейного, морального, естетичного та військового виховання. Але, на жаль, чимало компонентів цієї системи на сьогодні загублено і забуто. Тому вивчення цих вправ, динаміки і структури їх рухів дасть можливість заповнити невідомі ланки козацької гімнастики і, таким чином, відтворити цілісну систему фізичної культури запорожців. Крім цього, в наш час робляться перші кроки в створенні української системи фізичної культури, і врахування історичного досвіду стане надійним фундаментом її розбудови.

На вирішення цих важливих завдань і спрямований навчальний посібник, що пропонується до вашої уваги. Це одна з небагатьох книг, що висвітлює традиції фізичної культури запорозьких козаків. Вона покликана пробудити у дітей та молоді нашої країни гордість за свій мужній і сильний народ, бажання бути їх гідними спадкоємцями.

Враховуючи величезний виховний потенціал запорозького козацтва, в посібнику пропонуються сценарії козацьких ігор, що проводились в різних регіонах України. Творче їх використання сприятиме патріотичному, моральному та фізичному вихованню дітей.

Навчальний посібник буде корисний учням, студентам, вчителям та батькам.

Автори заздалегідь вдячні всім, хто надішле свій відгук на цей посібник (263000 Луцьк, пр. Волі, 13, Університет, Цьось А. В.).

РОЗДІЛ І. СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАПОРІЖЬКИХ КОЗАКІВ

1.1. КОЗАЦТВО ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби українського народу за свою незалежність був козацький рух. Козаки стали тією силою, що впродовж століть пильно стояла на сторожі свободи і гідності України як незалежної, суверенної держави. Недарма спостережливі чужинці того часу писали, що козаки хочуть заснувати свою республіку, а католицький єпископ Й. Верещинський в 1596 році подав проект створення Козацької держави на схід від Дніпра.

Початок козацтва, як окремої групи населення, тяжко встановити. В ті часи, поки Україна знемагала від татарських нападів, енергійні, сміливі люди вирушали в степ, на "уходи" – полювати на дикого звіра, займатися рибальством, збиранням меду диких бджіл. Ці люди поволі об'єднувалися у ватаги, групи, які спільно полювали, а в разі потреби нападали на татар, відбиваючи у них "ясир" і награбовану худобу. На зиму "уходники" поверталися до своїх осель.

Степові "промисли" давали велику користь, але вимагали багато завзяття, витривалості і відваги. Йшли на них найбільш підприємливі і енергійні люди, готові на всякі труди і небезпеки, на боротьбу, навіть на смерть. Степовий промисловець мусив бути одночасно войовником.

Згодом "уходники" перестали вертатися до своїх осель, пограбованих і спустошених татарами. Як зазначає Н. Полонська-Василенко, в ХІУ ст. вперше заявляється назва "козак". У словнику половецької мови з 1303-року "козак" – це значить вартовий, вояк. В кількох словниках турецької мови слово "козак" тлумачиться як розбійник, незалежна людина, волоцюга. Можливо, спочатку слово "козак" мало на меті не лише українця.

Осередком козаччини стало Запоріжжя, де численні острови між рукавами Дніпра давали безпеку, захист і змогу укріпитися. Козаки перебували тут не тільки літом, але частина з них залишалася й на зиму, живучи в землянках та зимовниках. Їх почали звати низовими або запорозькими козаками.

На Запоріжжі були також побудовані козацькі укріплення, січі. Цю назву виводять від слова "сікти", "рубати"; запорожці

забезпечувалися засіками, фортецями з дерев. Від Січі пішла назва – січові козаки, січовики.

Першу Січ на острові Хортиця побудував Волинський князь Дмитро Вишневецький, який для боротьби з татарами зібрав кілька сот козаків.

Крім того, на Січ втікали селяни У міська біднота з Галичини, Волині, Поділля, Полісся і Побережжя, які постійно поповнювали лави козаків.

Згодом на Запоріжжі під керівництвом талановитих полководців, мудрих державних діячів (Сагайдачного, Дорошенка, Б. Хмельницького, І. Сірка, С. Палія та інших) організувався окремий військовий і соціальний устрій. Як справедливо зауважує М. Грушевський, період існування Запорозької Січі – це найбільш яскравий і найбільш цікавий період українського життя.

При всій різноманітності складу запорозького війська, все ж таки вони складали єдину і нероздільну спільність завдяки головним засадам, що лягли в основу ладу всієї общини низових козаків. Ці засади – свобода, рівноправність, братство, товарицькість, православна віра, безшлюбність, боротьба з невірними, звільнення із полону християнських невільників та захист слабких від сильних; поглинаючи ідею племінної і національної особливості війська запорозького, ці основи згуртовували його в одну нероздільну і грізну для сусідів силу.

Все запорозьке військо ділилось на січових та зимових козаків. Перше, власне, і складало справжній цвіт козацтва: це були люди або зовсім нежонаті, або, в крайньому випадку, що порвали свої шлюбні зв'язки; із них ті, що відзначились на війні або довго служили у війську, дуже сильні і добре складені люди, і причому, головним чином, природні українці називались "лицарством" або "товариством".

Сімейні козаки також допускались на Січ, але їм заборонялось жити в ній, а лише віддалік від неї, в запорозьких степах. Вони не називались "лицарями" і "товаришами", а "зимовчачами", "сиднями". Але всі разом, січовики і зимовчани, складали одне військо, яке офіційно називалось "славним низовим запорозьким військом і товариством".

Починаючи з перших років свого існування Запорозька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу разом з усією Україною за віру і незалежність свого народу. Очевидець того славного періоду української історії Г. Боплан писав, що, борючись за

свою політичну свободу, за православну віру, славні українські козаки кожний клаптик своєї землі поливали кров'ю і щедро засівали своїми кістками, і тут же створювали таких богатирів-героїв, які викликали в сучасників справедливий подив.

Повстання під керівництвом Богдана Хмельницького ще більш прославило запорозьких козаків. Вони опанували всю Наддніпрянщину, завели тут свій соціальний та військовий лад – стали творцями нової української держави. Кожен вважав за честь належати до "козацької нації". Запорозьке козацтво – гордість української нації, найвищий її злет у своєму віковичному розвитку.

Займаючи бойовий пост між турками і татарами, з одного боку, і поляками з іншого, козаки представляли собою живий бастион для всього українського народу, зносячи на своїх плечах напади поневолювачів.

Створивши збройні сили для самоврятування нації, український народ, який за всю свою історію ніколи не прагнув загарбати чужу землю, використовував свою військову могутність лише для захисту України, для звільнення української землі від чужоземного панування. Козацтво виконало покладену на нього історичну місію і врятувало український народ від загибелі; своєю військовою діяльністю, у війнах, битвах, майже постійній, безперервній збройній боротьбі воно не допустило, щоб Україна зникла з карти світу.

Козаки не тільки захищали свій народ, але приносили на освоєні землі здобутки цивілізації, освіти. Великий відсоток освічених людей на Січі забезпечувала Київська духовна академія, січові, монастирські й церковно-парафіяльні школи.

Про рівень освіченості запорозьких козаків Д. Яворницький наводить такі дані: 1763 року курінні отамани й деякі діди дали в Коші розписку суворо дотримуватись всіх внутрішніх розпорядків; тоді на 13 неписьменних в одному курені виявилось 15 письменних. 1779 року, вже після падіння Січі, коли запорожці присягали російському престолові, то з 69 чоловік, що склали присягу, 37 виявилось освічених, а 32 – неосвічених. "Факт як найповчальніший для тих, – підкреслює дослідник, – у кого склалося уявлення про запорозьких козаків як про гуляків, пияків і грубих невігласів: нехай такі люди спробують знайти подібний відсоток освіченості в масі середнього й навіть вищого стану, не кажучи вже про нижчий стан великоруського народу зазначеного 1779 р."

Захист віри предків і православної церкви становило основу життя лицарства. При всій видимості розгульного життя вони відзначались щирою побожністю. Спонукувані релігійними почуттями, запорозькі козаки, як стверджує Д. Яворницький, двічі на рік у мирний час вирушали пішки на прощу, тобто вклонятися святим місцям у монастирі: Самарський, Мотронинський, Києво-Печерський, Межигірський, Лебединський, Мошенський. Перший раз козаки вирушали на прощу восени, у вересні або в жовтні, а другого разу – перед постом на масницю; в останньому випадку побожні паломники залишалися у святих обителях на весь піст аж до Пасхи і протягом цього часу постилися, сповідалися й причащалися. Запорозькі козаки, дбаючи про святість православної віри, влаштували протягом усього свого історичного буття близько 60 церков, не рахуючи каплиць, скитів та молитовних ікон, і відкрито виступали на боротьбу з ворогами за віру предків.

Запорозька Січ у своїй своєрідності була першою в Європі республікою з послідовним демократичним устроєм. Вищим органом законодавчої влади була загальна військова Рада, яка вирішувала найважливіші внутрішні питання, наприклад, розподіл земельних угідь, а також зовнішні, зокрема, питання війни і миру. Вища виконавча влада – гетьман, кошовий отаман – обиралися на Раді прямими загальними виборами. На Запорозькій Січі було незалежне судочинство, а також свої збройні сили – запорозьке військо.

Епоха козацтва створила багатогранну, глибоку духовність, що стала гордістю і окрасою української культури. Козацтво було аристократією національного духу, високоморальною елітою своєї нації. Його палкий патріотизм та безмежна хоробрість були могутнім стимулом до державотворчого, вільного і незалежного життя.

На Запоріжжі в умовах постійних воєн склалися чудові традиції січового побратимства, почуття дружби й взаємодопомоги. За словами Д. Яворницького, світлий бік характеру запорозьких козаків становили їх добродушність, безкорисливість, щедрість, схильність до щирої дружби. За козацьким правилом, гріхом вважали обдурити навіть чорта, якщо він потрапив січовикам у товариші.

Запорозький козак і воїн, запорозький козак і "лицар" – це такі поняття, які ніколи не відділялись одне від одного: якщо говорили про козака, то розуміли, що він безперечно воїн; якщо говорили про січовика, то розуміли, що він безперечно "лицар". "У нас над усе честь

і слава, військова справа, щоб і себе на сміх не дати, і ворогів під ноги топтати", – говорили козаки.

За своїм зовнішнім виглядом козаки були середнього зросту, плечисті, міцні і сильні. За словами Г. Боплана, запорожці в своїй більшості були міцної статури, легко переносили голод, холод, спрагу і спеку; у війні невтомні, відважні, хоробрі, або краще сказати, дерзновенні і мало дорожать своїм життям. Французький посол в Константинополі барон де Сезі із великим захопленням писав: "Ці люди впевнено почувають себе на суші, у воді і в повітрі, скрізь вміють дати собі раду і взяти гору в усіх стихіях"¹.

Народ ставився з повагою і любов'ю до запорожців, які виростили в його очах до символу мужності, честі, людської і національної гідності. Виробився суспільний тип козака, кращі риси якого увійшли за одного із найзначніших елементів формування української нації.

1. 2. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ЧАСІВ ІСНУВАННЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Як вже говорилося, переважну більшість запорозького війська становили прості селяни та міська біднота, які вже мали певну фізичну підготовку і військовий досвід. У зв'язку з цим, розглядаючи систему фізичного виховання запорозьких козаків, необхідно в першу чергу зупинитись на особливостях фізичної культури всього українського народу.

Фізичне виховання, як і кожна сфера людської діяльності, розвивається в залежності від соціально-економічних та політичних умов, географічного положення краю. Враховуючи названі елементи, можна припустити, що в Україні фізичне виховання розвивалося в декількох взаємопов'язаних напрямках, що впливали із потреб людини. У першу чергу – це військова підготовка молоді. Адже без фізично розвинених воїнів, які досконало володіють зброєю, в той час неможливим було виживання та процвітання нашої нації.

Постійні набіги на Україну поневолювачів вимагали практично від кожної людини обізнаності у військовій справі. Д. С. Наливайко, зокрема, зазначає: "Пограниччя витворює свої специфічні форми й

---

¹ Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. – К.; Дніпро, 1992. – С. 108.

структури життя на різних рівнях – економічному, соціальному, політичному й культурному, відтворює свій тип людини, який стає домінуючим. Найхарактерніша риса цього типу – поєднання в одній особі виробника і воїна, трудової і військової діяльності¹. "Мало коли зсідаємо з коня", – говорили землевласники.

Посол австрійського імператора Еріх Лясота бачив "дуже гарні великі родючі поля і ґрунти, на яких тут і там видно багато дивних малих будинків з бійницями, куди втікають селяни, коли на них раптово нападають татари, і там обороняються; тому кожен селянин, ідучи в поле, вішає на плече рушницю, а до боку шаблю чи тесак..."²

Потрібно відзначити, що фізичне виховання дітей і молоді того часу спиралось на багатотисячлітні традиції, що передавалися з покоління в покоління. Серед них – відповідальність за виховання своїх дітей. Батько розвивав у сина силу, спритність, витривалість, загартовував його тіло, виховував мужній характер і моральні якості. За словами Павла Апелського, в Україні люди від дитини вчать їздити верхи, стріляти з рушниць і луків та бути відважними. Коли юнак досягав повноліття "...батько садовив його на коня, давав йому в руки лук і стріли", – наказуючи синові при цьому: "віднині здобувай собі харч цим знаряддям як знаєш"³.

Другий напрямок розвитку фізичної культури в Україні полягав в оздоровчому, рекреаційному спрямуванні. Тяжка щоденна праця чергувалась з radoщами в свята. Як твердять літописи, за часів козацтва були різноманітні рухливі ігри та фізичні вправи, що поширювалися серед усіх верств населення. Молодіжні ігри та забави, які тісно пов'язані з календарними обрядами, в основному носять жартівливий, розважальний характер.

Прихід весни зустрічали веснянками – хорові пісні з іграми і танцями, в яких органічно поєднуються слово, рух і мелодія. На Західній Україні веснянки називали гаївками. Як стверджує О. Воропай, гаївки – це дуже стара назва хороводів, яка ймовірно збереглася ще від того часу, коли наші далекі предки виконували обрядові пісні і танці в заповітних гаях, навколо священних дерев.

---

¹ Наливайко С. Д. Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. – С. 36. 10

² Лясота Е. Щоденник // Жовтень. -1984. – № 10. – С. 99.

³ Сірополько С, Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 5-19.

Веснянки – це більш нова назва, яка, напевне, виникла вже після того, як слово "весна" увійшло в ужиток нашої мови.

У веснянках оспівувалося пробудження природи, кохання, висловлювалися надії на добрий урожай.

Веснянки – це в переважній більшості дівочі забави. Дуже рідко допускалися до участі в них хлопці.

Як правило, веснянки починаються і закінчуються "Кривим танцем". За словами В. Скуратівського, цей танець з'явився давно, коли на наші землі нападали татари. Батьки привчили дітей остерігатися ворогів, заплутувати свої сліди, аби по них чужинці не потрапили в село. Для цього і був придуманий "Кривий танець", який насправді відповідав своїй назві – петляв, звивався, неначе крутий лісовий струмок.

За "Кривим танцем" йшли інші, не менш цікаві: "А ми просо сіяли", "Льон", "Гречка", "Огірочки".

Названі забави дуже давні. їм, можливо, тисячу і більше років. Так, наприклад, в пісні "А ми просо сіяли" мовиться про Ладу. Родовід цього слова тягнеться з дохристиянського періоду, тобто від 988 року, коли київський князь Володимир висвятив у дніпровських водах перших християн. В той час слов'яни поклонялись міфічним богам, серед яких була і Лада – богиня сонця, злагоди, любові та достатку. Це одна з найдавніших покровительок наших далеких предків.

У клечану суботу, тобто напередодні Трійці, юнаки ставили на вигоні або в центрі села високу тичку, поверх якої приправляли колесо. Цей символічний атрибут обряду оздоблювали травою, живими квітами і кольоровими стрічками. Квіти, як правило, хлопці мали нарвати в людських городах. І хоч як жінки не намагались вберегти свої квітники, сільська молодь все-таки знаходила нагоду запастися живими прикрасами. Нерідко цьому сприяли й самі дівчата.

Обрядове колесо дуба обкопували невеличким ровом і закривали березовим гіллям. Протягом майже всього тижня молодь щовечора збиралася на свої традиційні гулі. Своєрідність цієї гулянки полягала в тому, що участь у ній брали і хлопці, і дівчата. Колесо, на думку деяких вчених, символізувало початок літа, а сама назва "Дуб" чи "Явір" – уособлювала мужність і міць, саме ті риси, які притаманні юному козакові.

На четвертий вечір біля дуба дівчата влаштовували цікаву гру, яка називалася "Горю-дубом" чи "Горю-пнем".

Одна з юнок у ролі палаючого дуба чи пня ставала в колі, а навпроти неї – дві інші. Ведуча казала: "Горю, горю-дуб!", або "Горю, горю-пень!" її запитували: "Чого ж ти гориш?" – "Красної панки хочу". – "Якої?" – перепитувала інша. – "Тебе, молоді!".

Тоді красна панна відповідала: "Печу, печу ластівку!" – "Чи спечеш?" – перепитувала та, що "горить". – "Спечу!" – відказувала. – "Втечеш?" – "Втечу!"

Дві дівчини, що стояли навпроти, кидались урозтіч, а ведуча намагалась спіймати котрусь з них. Впольована мусила виконувати роль "Горю-дуба"...

Звісна річ, символи дуба, вогню, ластівки у давнину мали свої конкретні реалії. Скажімо, ластівка уособлювала весну, а дуб, котрий горів – літо. Чітка структура гри – ластівка утікає, а вогненний дуб наздоганяє її – відтворювали природню дію.¹

Великою популярністю на Великдень користувались гойдалки.

Гойдалку будували парубки. Це була досить проста споруда: закопували в землю два стовпи: вгорі з'єднували їх перекладиною, з допомогою залізних кілець чіпляли дві голоблі, до яких внизу прикріплювали дошку.

Гойдалки на селі під час Великодня – це був центр розваги всього села: від самого ранку до пізнього вечора, на перший, другий і третій день свят біля гойдалки роїлись дівчата, хлопці, діти й поважні люди.

Звичай гойдатися на гойдалці походить, як вважають дослідники, зі Сходу, де гойдалка була відома ще в стародавні часи.

Тепер це тільки розвага, але колись в основі цього звичаю була поважна мета: очиститись повітрям від усього злого, що накопичилося за зиму. Звідси: хто очиститься, той буде здоровий, а хто не очиститься – буде хворіти. У Боснії, Герцеговині, Сербії, на півдні України існує повір'я: хто погойдається на гойдалці в Лазареву суботу (у нас, властиво, на Великдень), той весь рік буде здоровий, а хто не погойдається, у того буде боліти голова.

До наших днів збереглося свято Івана Купала, яке бере початок з сивої давнини. Івана Купала – це день літнього сонцевороту, що тепер сходиться з християнським святом Різдва святого Пророку Предтечі і хрестителя Господнього Івана, 7-го липня за новим стилем.

---

¹

В. Скуратівський. Покуть. – Київ: Довіра, 1992. – С. 164.

З давніх-давен дівчата і хлопці виходять із села з радісними співками і розкладають десь у лісі поблизу річки або озера вогнище.

Коли вогнище трохи згасне, спритні хлопці починали перестрибувати його. їхній азарт передавався й решті. Та не кожен міг вправно зробити це – деякі невдахи приземлювались у супруську, і від того гурт спалахував сміхом, жартами, веселими діалогами.

Але молодість і юнача нестримність брали своє: кожному праг-лось очиститись купальським вогнем, бо так велить звичай – прийшов на Купала – неодмінно мусиш перестрибнути багаття, підтвердивши цим самим громаді свою спритність і вправність.

До хлопців згодом прилучались й дівчата. Попарно, взявшись за руки, вони також перестрибували вогнище.

Перестрибування через вогнище – найбільш важливий обрядовий акт у святі Купала і відомий багатьом народам світу. На думку О. Потебні, запалювання вогнищ і стрибання через них має на меті звільнення від ворожої сили, хвороб, смерті і пов'язаних з нею міфічних істот.

Не менш важливе значення в купальській святковості має вода. Стихійна природня чистота води, за висловом С. Максимова, підлягала в найглухіші часи язичництва особливому вшануванню, яке, зокрема, виявилось в урочистому святі Купала.

Як показують літературні джерела (Ю. Д. Климець), характерною особливістю свята є поєднання купання із перестрибуванням через купальські вогнища. Так, на Білоцерківщині голі парубки й дівчата, узявшись за руки, спершу перестрибують через купальське багаття, а тоді купаються. В селах Острийки та Тулинці представники обох статей громадились окремо. Група учасниць ритуалу, очолювана однією з дівчат, стрибала через палаюче полум'я, а тоді всі купалися у воді, після чого знову перестрибували через багаття. Обряд повторювався тричі. Парубки виконували цей обряд аналогічно. Після цього, одягнувшись, молодь збиралася біля вогню, де свято продовжувалось.

На Лубенщині багаття розпалювали на берегах Суми та Удаю з таким розрахунком, щоб, перестрибнувши через вогнище, можна було потрапити у воду.

Традиція купатися вранці, до сходу чи зі сходом сонця, характерна для населення західного й центрального Полісся, а також для горян, що населяли Українські Карпати – гуцулам. За свідченнями

В. Шухевича, купальська вода уявлялась могутньою силою, здатною оновити й зцілити людину. Хто б не скупався, в кого на тілі були струпи, рани або якась жура чи напасть, на Івана – все-пропаде у воді.

Вважалося, якщо хтось з парубків чи дівчат не випробує себе на святі, то цілий рік їх супроводжуватимуть невдачі. Тому кожному хотілося в будь-який спосіб прилучитися до молодіжного дійства, що надавало йому масовості і різнобічності.

Літом, як випаде нагода, хлопці і дівчата любили купатись у річці чи озері. Хлопці, як правило, плавали на розмашку. Розтягнувшись, юнак лягав животом на воду і, високо змахнувши рукою, гріб воду під себе. Це робилося по черзі двома руками: то лівою, то правою. Плавали ще хлопці горілиць: лягали на воду спиною, а руками і ногами гнали воду під себе.

Дівчата плавали "по-жаб'ячому" – лягали животом на воду і руками гребли воду під себе, а ногами бовтали.

Пізніше наступала пора жнив, і молодь зранку до пізнього вечора працювала в полі.

З початком зими молодь сходилась на вечорниці, де поряд із працею уживались пісні та ігри.

Дуже цікаві ритуальні кусання калети в стрибках на свято Андрія в грудні.

Калета – це великий корж із білого борошна. Печуть її у печі і запікають так, щоб вгризти її було важко – на сухар. Посередині – дірка. В дірку всувають червону стрічку і підвішують калету до сволака посередині хати. Підвішують високо, щоб парубок міг дістати зубами калету тільки тоді, як добре підстрибне. Крім того, один кінець стрічки довший і спущений донизу так, щоб можна було за нього смикнути – тоді калота підстрибує вгору.

Біля нього стає вартовий – "Пан Калетинський". Це повинен бути веселий, жартівливий парубок, "душа вечора". Він бере в руки квач, вмочений у масну сажу, стає під калетою і запрошує гостя: "Я, пан Калетинський, прошу пана Коцюбинського калету кусати!"

"Пан Коцюбинський" (ним може бути кожен учасник гри) бере коцюбу поміж ноги, ніби сідає верхи на коня і їде кусати калету. Цоміж ним і вартовим проходить розмова з жартами і сміхом. Завдання пана Калетинського розсмішити пана Коцюбинського. Існує правило, що Коцюбинський може кусати калету тільки тоді, коли він витримає всі жарти Калетинського і не посміхнеться. Якщо ж Коцюбинський

посміхнеться, то Калетинський його по обличчі квачем мазне, а він уже мусить іти назад. Та якщо і вдасться Коцюбинському витримати всі жарти і не посміхнутися, то і тоді вкусити калету дуже тяжко, бо ж як тільки він підстрибне, Калетинський смакає стрічку – і калета летить вгору.

Якщо трапиться добрий Калетинський, то за весь вечір ніхто до калети не приступить.

А Як лід на озері чи річці добре промерзне, то прорубують в льоді ополонку і забивають в дно товстий кілок, який через день або два твердо вмержає в лід. Тоді викочують старе колесо від воза і надягають його на кілок, а кругом щедро посипають снігом і поливають на морозі водою.

Після того, як мороз міцно скує цю споруду, до шпиць колеса прикріплюють довгі жердини з ремінними петлями на кінцях, до яких прив'язують санки. Дівчата і частина хлопців сідають в санки а інші, не шкодуючи сил, крутять колесо. Потім хлопці міняються місцями. Якщо лід рівний, а жердини довгі, то санки летять, як на крилах – аж дух забиває.

Перед різдвом або Новим роком хлопці робили "громак-свиню". Для цієї забави із льоду вирубувалось, щось віддалено нагадуюче порося. Знизу "свиню" робили не зовсім круглу (для стійкості). Перед святами громак-свиня робився такий великий, що на ньому вільно уміщались троє і навіть п'ятеро чоловік.

Звісно, всидіти на такому приладі значно важче, ніж на санях. Тому забава постійно супроводжується веселим сміхом і жартами.

Дуже поширеними були скачки і перегони, присвячені різдвяним святам. І. Манджура пише: "... Ось скачуть два вершники – це змагаються в прудкості своїх коней відомий табунщик та циган. їх прикладом захопилася купка молоді і пускається за ними навздогін. На шляху до них приєднуються окремо та групами вершники, далше ще і ще, і в кінці кінців вже всі далеко за вигоном. Мчить безпорядна юрба з кількох десятків вершників, яка нагадує старий козацький загін. Проскакавши так версти дві-три та погубивши по дорозі супутників, загін зупиняється і після недовгих суперечок кроком повертається на старе місце..."¹

---

¹ Манджура И. Крещенские скачки в Екатеринославской губернии // Киевская старина, 1891. – Т. 34. – С. 486–489.

Важливу роль у вихованні української молоді відігравали парубочі та дівочі громади. Обов'язковим було те, що до цих громад приймали захожу молодь інших сіл, або хлопців ("кашоїдів"), що підросли і заявили про своє бажання парубкувати. Щоб прийняти нового члена, потрібна була згода всієї громади. Процедура прийняття до парубочої громади місцями й досі зветься "коронування" й імітує старе всажання на коня, піднесення на князівство, на ватажків (Боржковський, 1887). Як зазначає В. Ястребов, до громади приймали хлопців, які досягнули 16-18-річного віку, причому громада особливу увагу звертала на зріст та фізичну силу нового товариша, маючи надію придбати в його особі хорошого бійця. В тому випадку, коли в сім'ї було двоє або більше синів, молодший брат мав право вступити до громади лише після того, як старший одружиться. Виняток робили в тому випадку, коли молодший брат був фізично сильніший за старшого. Як правило, під час різноманітних свят і народних гулянь парубочі громади організовували змагання з різноманітних фізичних вправ.

За часів козацтва по українських землях мандрували молоді хлопці (борці) і мірялися силою з сільськими парубками. Перемога в таких поєдинках дуже високо цінувалась у селян, а переможець ставав на довгий час героєм парубочої громади.

В той час дуже великого поширення набули дитячі рухливі ігри. Завдяки їм формувались такі якості як стриманість, кмітливість, наполегливість, організованість, розвивалися сила, спритність, швидкість, витривалість та гнучкість. Поставлена мета досягалась через різноманітні рухи, ходьбу, стрибання, біг, кидання чи перенесення предметів.

Самобутність українських ігор полягає в тому, що добра половина їх супроводжується піснями, примовками та приказками. Ігри-пісні вчать дитину вправно володіти словом, додержуватись етичних норм поведінки, пробуджують хист до художнього слова, танцю й театрального мистецтва.

Природні умови, історичні та економічні¹ особливості розвитку тієї чи іншої частини України наклали свій відбиток на народні ігри. В степовій частині України, де багато рівних майданчиків, в більшій мірі поширені ігри з елементами метання, бігу. В гірських районах більше розвинулись ігри на рівновагу, перетягування.

Разом з тим, незважаючи на вказані відмінності, українські дитячі ігри мають багато спільного, що зумовлено споконвічними хліборобськими традиціями. Про це свідчать і назви ігор: "Просо", "Гречка", "Огірочки", "Мак", "Баштан" та інші. В них широко застосовується імітація оранки, сівби, збирання врожаю.

Велику групу склали ігри, в яких відображається поведінка птахів і звірів: "Зайчик", "Коза", "Хорти", "Ворона", "Перепілочка" та інші.

В змісті та назвах народних ігор відображені різноманітні особливості праці ("Коваль", "Печу, печу хліб"); історичні події, соціальні та сімейно-побутові відносини ("Запорожець на Січі", "Батьки й діти", "Дід та баба" тощо).

Великою популярністю користувалися ігри з предметами ("Цурка", "Гилка", "Стінка" та інші).

Взимку діти любили ковзатися на льоду, їздити санчатами, гратися в сніжки.

Дослідники, які вивчають особливості рухливих ігор в Україні, як правило, поділяють їх на весняні, літні, зимові, підкреслюючи, що фізичне виховання дітей було цілорічним.

В школах, які були поширені за часів козацької доби, при кожній українській церкві існувала велика кількість звичаїв та обрядів, що фізично та духовно формували особистість школяра. Потрібно відмітити, що майже всі свята супроводжувалися дитячими забавами та рухливими іграми.

Досить цікаво описує традиційне свято переходу з класу в клас в українській школі С. Сірополко: "... Учень приносив горщик каші, ставив горщик на стіл; учитель... разом з учнями брався до каші. Спорожнивши горщик, учні йшли на площу біля школи, ставили горщик на землю та починали шпурляти в нього кілками, поки не розтрощать його на череп'я. Далі відбувалися усякі ігри й забави".¹

Потрібно відзначити, що серед передових вчених України того часу вже видно перші спроби теоретично обґрунтувати систему фізичного виховання учнів. Знаменитий український вчений Е. Славинецький в своїй роботі "Громадянство звичаїв дитячих". велику увагу приділяє ефективному використанню різноманітних фізичних вправ та ігор для фізичного, духовного та естетичного виховання дітей.

---

¹ Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 5-19. 18

Таким чином, незважаючи на усілякі утиски та поневіряння, український народ зумів зберегти і примножити вікові традиції та обряди в галузі фізичного виховання дітей та молоді, тим самим створити певну систему фізичної культури в Україні, що служило вихованню здорового і міцного покоління, яке поповнювало лави запорозьких козаків.

1. 3. ФІЗИЧНА ТА ПСИХОФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ВОЇНІВ У ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ

Все життя запорозьких козаків складалось із боротьби з поляками, турками і татарами. Таке становище робило запорожців досить досвідченими людьми у військовій справі, що поширювалась далеко за межами України. У багатьох людей і народів Запорозька Січ асоціювалась із школою лицарства, мужності і відваги. Право називатись запорозьким козаком вважалось найпочеснішою відзнакою не тільки серед українців. Запорожці настільки прославилися своєю мужністю і військовою майстерністю, що вищі російські офіцери і сановники вважали за честь записатись до їхніх куренів, ставати їх почесними членами і отримати атестат на звання "курінного товариша". В архіві, зокрема, є виданий Михайлові Іларіоновичу Кутузову, тоді ще підполковнику, атестат про включення його в реєстри запорозького війська. М. І. Кутузов був вписаний як "знатний товариш Ирклеєвського куреня". Григорій Потьомкін був вписаний у курінні списки під прізвиськом Грицько Нечос, бо він носив велику перуку. Атестати інших куренів були видані командуючим російських військ П. Паніну, О. Прозоровському. Почесного звання запорожця був удостоєний 4 серпня 1770 року всесвітньовідомий астроном – тоді "астрономической энциклопедии главный предводитель артиллерии бомбардирского полка господин поручик Христофор Леонтиев Эйлер" (О. М. Апанович, 1991).

Слава запорозького війська була така велика, що багато істориків порівнювали козаків з найсильнішими і наймужнішими народами світу. Бернард Коннф у своїй "Історії Польщі в особистих листах до знатних осіб" наголошує на витривалість, хоробрість й військову винахідливість козаків, порівнюючи їх з іспанськими мігалетами або ж із шотландськими горцями.

Француз Н. де Бартеон дає таку характеристику запорозьких козаків: "Ці люди вирости в труді, як скіфи, загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмагли на сонці, як індійці, і жорстокі, як сармати. Леви в переслідуванні ворога, схожі на турків у підступності, подібні до скіфів у люті, вони християни за своєю вірою".¹ Весь цей набір порівнянь і епітетів у Бартеона вказує його темпераментне захоплення козаками, яких він щедро наділяє найвищими й найгрізнішими військовими якостями, притаманними різним народам.

Західні автори ХУП і особливо ХУШ ст. любили порівнювати Запорозьку Січ з уславленими містами-державами античності та лицарськими орденами середньовіччя. Й. Х. Енгель опублікував в 1790 році латиномовну магістерську дисертацію на досить оригінальну тему: порівняння "військових республік" давніх спартанців, критян і українських козаків. П. Меріме та Ш. Лезюр порівнюють запорожців з римлянами. Посол Венецької республіки Альберт Віміні, що був в Україні в 1650 році, порівнює козаків із спартанцями»

Шеррер у книзі "Анали Малоросії", що вийшла в 1788 році, порівнює козацьку республіку з республіками Спарти й Риму. Та разом з тим, Шеррар знаходить і історичну відмінність між козацькою республікою і республіками античності: виховані, як спартанці, й при звичаєні до війни, як римляни, громадяни козацької республіки, однак, ніколи не прагнули до завойовування чужих земель, а лише до захисту своїх вівтарів і домашніх вогнищ, і з чим вони ніколи не могли примиритися, так як з несвободою.

Як зазначає Старовольський, всі вони з поспільства, зібрані з наших сіл та містечок, не мають ніякої освіти, але, незважаючи на це, мають у своїх таборах дисципліну стародавніх римлян, а воєнною мужністю та досвідом не поступляться жодній нації у світі.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що запорожці створили досить ефективні спеціальні фізичні і психофізичні вправи, спрямовані на самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне та моральне вдосконалення воїна. Ця система, судячи по твердженнях сучасників, була одна з найкращих у світі. Вже цитований С. Старовольський зауважує, що якби до них долучити відібрану молодь з цілого королівства й дати їм воєнну науку під керівництвом

---

¹ Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. – С. 98.

комендантів і шляхетських тисяцьких, то жодний християнський монарх у цілому світі не мав би у своєму королівстві сили, рівної польському королеві.

Таким чином, Запорозька Січ була не просто місцем життя козаків, це була школа суворої підготовки воїнів. Говорячи про виховання на Січі, А. Віміні зазначає: "...Вони можуть змагатися зі спартанцями суворістю свого виховання".¹

Про те, що Січ була своєрідною школою лицарства і мужності, яку проходило багато українців, пише Проспер Меріме: "Сюди приходили вчитися воєнному ремеслу, вправлялись у морських походах, пробували свого хисту в якійсь відважній вилазці".² І далі продовжує: "...Більшість українців у молоді роки воювали в рядах запорозького війська".³

На велику популярність козацької науки вказує і те, що: "Багато бездоганних, але небагатих молодиків з панят на Русі, Поділлі й Польщі, їздять туди, щоб привчитися до лицарського діла, бо між ними можна добре вишколитися в лицарському (військовому) порядку й чуйності".⁴

Таким чином, факт існування на Січі суворого виховання молот, дих воїнів не викликає ніякого сумніву і є незаперечним. Детальне вивчення і аналіз історичних матеріалів, наукових праць відносно Запорозької Січі дозволяє описати основні елементи фізичної культури запорожців.

Перебуваючи у стані безперервних воєн, Запорозька Січ відчувала необхідність постійного поповнення своїх лав. В зв'язку з цим в Січі були вироблені певні критерії відбору молоді. За словами Д. І. Яворницького, „Кожному, ким би вік не був, звідки й коли б не прийшов на Запоріжжя, доступ на Січ був вільний за таких п'яти умов: бути вільною і неодруженою людиною, розмовляти українською мовою, присягнути на вірність російському цареві, сповідати православну віру і пройти певне навчання".⁵

---

¹ Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. – К.; Довіра, 1992. – С. 79.

² Боплан Г. Опис України. Меріме П. Українські козаки та їх останні гетьмани: Богдан Хмельницький. – Львів: Каменяр, 1990. – С. 120

³ Боплан Г. Цит. пр. – С. 120.

⁴ Січинський В. Ю. Цит. пр. – С. 61.

⁵ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У зт. Т. І. - К.: Наукова думка, 1990. -С. 145

Деякі історичні свідчення і народні перекази свідчать про те, що кандидатів у військо піддавали певному випробуванню. Як зазначає П. Меріме, Запорозька Січ, як і стародавній Рим, поповнювала свою людність славними хлопцями, які пропонували свої послуги, та не кожного до неї приймали. Навіть ті, хто явно підходив, мусили пройти випробувальний строк. Від них не вимагали документів, які підтверджували їхню доброчесність чи кваліфікацію, лишень треба було довести свою відвагу, вправність і мужність. Муштра була суворою, так як у наших флібустьєрів.¹

За словами Й. Мюллера, козаки відбирали з сільської молоді "найхоробріших, котрі не цураються зброї".² Про те, що не всі втікачі, які прибували на Січ, ставали козаками, пише і О. Апанович. Серед населення Запорозької Січі майже половину становили селяни, які займалися хліборобством і городництвом, частково скотарством.

Якщо новичок і вступав у Січ, то ставав справжнім козаком тільки тоді, коли вивчав козацькі правила і військову науку.

Клавдій Роно, англійський резидент у Петербурзі, в 1736 році писав: "Запорожці приймають до свого братства загалом усі, без різниці, національності, якщо приймуть грецьку віру і погодяться перейти семилітню пробу (підготовку) перед наданням звання лицаря... Звання лицаря можуть здобути в їх товаристві лише люди дуже сильні і добре збудовані (тілом), але кожний може бути прийнятий як хлоп або помічник (послугувач)..."³

В роботах інших дослідників вказується і на меншу тривалість строку перебування на початкових стадіях козацької школи: "Хто хотів стати козаком – мусив наперед служити три роки в старого козака за чуру. Чура (слуга) робив усяку роботу... потім, коли вивчився від того козака орудувати зброєю і набирав справності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли".⁴

Із історичних свідків Боплан запевняє, що у козаків існував звичай приймати у свої кола тільки того, хто пропливе всі пороги

---

¹ Флібустьєри - морські розбійники. В XVII-XVIII ст. в Англії та Франції їх використовували для політичної боротьби.

² Мюллер Й. Історична дисертація про козаків... // Всесвіт. –1988. -№ 6. – С. 133.

³ Наливайко Д. С. Цит. пр. – С. 354.

⁴ Історія України. – Львів, 1935. ч. 3. -- С. 97.

Дніпра: "Серед козаків жоден не вважатиметься справжнім козаком, поки не перейде всіх тих порогів".¹

Виходячи із наведених історичних свідчень, які дуже різноманітні, можна зробити висновок про те, що єдиних критеріїв відбору молодих козаків не існувало. Справжнім козаком ставав лише той, хто проявив себе у військовому поході, показав свою військову зрілість і здатність переносити всі негаразди військового життя.

У всякого статечного запорожця був джура. Судячи по етимологічному значенню, слово "джура" або "чура" означає полонений; із таким значенням воно вживалося в арабів; у середньоазіатських сарматів "джура" означає невільник, раб. Але це були не просто слуги при кошовому та інших старшинах. Вони чистили старшині зброю, їздили разом з ними в походи, вчилися у них військовій майстерності. Хто до військової справи не підходив, того відсиляли з Січі. Вивчившись у досвідчених вояків військової справі, джури, діждавшись парубочих літ, ставали найзавзятішими запорозькими козаками.

Джури разом з іншими обов'язково вчилися в січових школах. В січовій школі, що існувала при церкві Святої Покрови, навчались хлопчики. Вона складалась із двох відділів: в одному вчилися ті юнаки, що готувалися на паламарів та дияконів – у цьому відділі було завжди 30 учнів. Крім того, був відділ молодиків, де вчилися сироти, хрещеники козацького старшини та інші діти (Є. Н. Приступа, В. С. Пилат, 1990).

В школі вихованці оволодівали читанням, письмом, хорovým співом та музикою. Їх привчали до національного способу життя і поведінки, оборонно-військовій справі.

В школах відбувався суворий курс фізичного і військового виховання. С. Сірополко, що досліджував систему виховання в Січовій школі, писав: "...Молодиків у школі і поза школою вчили: Богу добре молитися, на коні репяхом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колоти".² Важливе місце відводилося також формуванню в учнів умінь плавати, веслувати, керувати човном. Вихованців вчили добре маскуватися в різних умовах, від чого часто залежало їх життя. Сюди відноситься

---

¹ Боплан Г. Опис України... – Львів: Каменяр, 1990. – С. 38.

² Сірополко С. Історія освіти на Україні. – Львів, 1937. – С. 56.

перебування під водою за допомогою очеретини: "...Виріже собі очеретину, простромить у колінці її дірочку і, взявши у рот, поринає у воду з головою. Краєчок очеретини, вистроплений з води поміж очеретом та осокою, зовсім був непомітний, а проте козак через нього дихав і міг досидіти під водою, поки татари відходили далі".¹

Все це фізично розвивало учнів, підносило їх дух, вселяло оптимізм, віру в свої сили, можливості.

Для школярів передбачався час на розваги та ігри. Після шкільних занять старші учні, займалися військовою справою. В ігрових ситуаціях вони моделювали бойові дії козаків: наступ на ворога, оборону, тощо; влаштовували змагання, демонстрували фізичну силу (С. Д. Бабишин, 1991). Така система навчання та виховання давала той обсяг знань та вмінь, які потрібні були козакові-воїну, вона розвивала у дітей спритність, силу, витривалість та інші важливі якості, необхідні у сповненому небезпеки козацькому житті.

Ми згідні з думкою Є. Н. Приступи, що час перебування молодиків у Січовій школі суворо не регламентувався, а залежав, в першу чергу, від їх здібностей до військової науки. "Молодики залишались в школі нерідко понад десяток років, як це було з Іваном Васютою, кандидатом на священника села Котівки, що було у володінні війська Запорозького. Молодик цей пробув у Січовій школі 18 років".²

Як і бувале козацтво, молодь на свята народного календаря, у процесі народних ігор, змагалася на силу, спритність, винахідливість, точність. Традиційними були змагання на конях (скачки, перегони та ін.).

Козацька молодь систематично розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло й душу в іграх, танцях, хороводах, різних видах змагань і боротьби.

Кожну весну вище Дніпровських порогів козаки влаштовували змагання з веслування поперек бурхливої річки. Перемагав той, чий човен фінішував на протилежному березі точно проти місця старту.

Часто проводились змагання в пірнанні у воду. Для цього старшина впускав прокурену люльку у річку, і молоді козаки навипередки пірнали, щоб дістати її із дна. Особливо почесно

---

¹ Кашенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – К.: Веселка, 1992. – С. 28.

² Один из питомцев Сичевой школы // Киевская старина. –1905. – С. 2.

вважалося взяти люльку з річкового піску без допомоги рук: одними зубами, і так винести її на поверхню.

А в непрохідних дніпровських плавнях козацька молодь під наглядом найбільш досвідчених запорожців в постійній праці загартовувала своє здоров'я, силу і спритність. Цьому сприяло полювання, плавання, рибальство та постійні змагання з веслування.

Найбільш відповідальним випробуванням для молоді було подолання Дніпровських порогів, і тільки тоді вони отримували, звання "істинного" запорозького козака (К). В. Ціанін, 1975).

Подолати пороги було справою дуже тяжкою і небезпечною. Ось як описує перехід через пороги Е. Лясота: "Пороги – це підводні камені або скелясті місця, де Дніпро тече через суцільне каміння й скелі, частина з яких під водою, частина на рівні з нею, а деякі, виступають високо над водою, тому пливати дуже небезпечно, особливо коли вода низька. В небезпечних місцях люди виходять, й частина їх притримує човни на довгих мотузках чи линвах, а частика заходить у воду, підіймає човни над гострим камінням і повні переносить. При цьому ті, хто притримує човни линвами, повинні уважно стежити за тими, що у воді, й натягати чи попускати линви за їх команду, аби човен не вдарився, бо його легко пошкодити".¹

Під час запорозьких герців джури теж вибігали за січові окопи і, дивлячись на козаків, починали й собі боротися та виробляти всякі витівки, набуваючи собі хист та завзяття (А. Ф. Кащенко, 1992).

Досвідчені, козаки, козацька старшина уважно і прискіпливо, з відповідальністю перевіряли загартованість і витривалість новобранців на спеку й холод, дощ і сніг, брак одягу і їжі.

Водночас потрібно зазначити, що навіть тоді, коли молодика приймали до "істинного" козацтва, він не припиняв займатися фізичними вправами. На нашу думку, в Запорозькій Січі, так само як і в стародавній Греції, існував культ фізичного розвитку особистості. Людина, яка була фізично недосконала, відчувала свою і нерівність і тому щиро прагнула підвищити свій фізичний вишкіл. Як свідчать літописи, слабку людину січове товариство ніколи не нпбирало в старшини. З цього приводу сучасник козаків німецький дослідник Мюллер писав: "Військо без вождя – тіло без душі, а у міцного вождя – міцне тіло. Виходячи з військової необхідності, вони обирають вождя

---

¹ Лясота Е. Щоденник // Жовтень, 1984. -№ 10.-С. 103. 24

серед сильних людей. Таким могутнім вождем був Іван Підкова, гетьман низових козаків, який був такої міцної породи, що гнув підкови. Ось чому за ним закріпилося прізвисько Підкова".

Хороший фізичний розвиток мали Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, І. Богун, І. Свірчевський та інші. А про гетьмана Мазепу французький дипломат Жан Балюз писав: "...Тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і їздець із нього знаменитий".

Тому більшість запорожців свій вільний час використовували для фізичної підготовки, зокрема, "об'їжджали коней, вправлялися у стрільбі, фехтуванні на шаблях". Аналогічні свідчення наводить і Д. І. Яворницький: "Хто об'їжджав коня, хто розглядав зброю, хто вправлявся в стрілянині, а хто просто лежав на боку... розповідаючи про власні подвиги на війні..."

У цей час великою популярністю користувалися різноманітні змагання на силу, спритність, витривалість.

Дозвілля козаків заповнювалось різноманітними фізичними вправами: змагання з плавання, бігу, веслування, боротьби, боях на кулачки тощо. Всі ці та інші, вправи носили військово-прикладну спрямованість і були хорошим засобом фізичного вишколу запорожців.

На змаганнях козаки "пописувалися" силою тіла й рук у дужанні чи кулачництві, шермі¹ чи веслуванні, влучністю ока при стрілах, їздою верхи тощо.²

Козаки дуже любили своїх витривалих і прудконогих коней.

В народних переказах людина (козак) і кінь зливалися в єдину істоту. Вершник – це було уособлення відваги, спритності, сили й витривалості.

Звідси у всіх козацьких піснях, думах кінь завжди фігурує разом із запорожцем:

Ой, коню, мій коню,
Де ж ті літа, де ж той час,
Як ми слави добували,
І як всюди знали нас?

Для запорозького козака кінь називався вірним другом, нерозлучним товаришем, милим братом: у козака "бідного сиротини,

---

¹ Шерм – фехтування на шаблях.

² Жарский Е. Історія українського фізичного виховання // Спортивный альманах. - Львів, 1933.-С. 10-14. 26

чорна бурка – його сват, шабля й люлька – вся родина, сивий коник – його брат". Козак звертається до свого коня не як до безсловесної тварини, а як до розумної істоти, у всьому рівної з людиною.

Цілі українські покоління виховувались на коні, створюючи той тип чоловічої вроди, що так симпатизував усім чужинцям, що відвідували чи переїздили Україну. Запорожці, міряючи вздовж і впоперек дикі поля, мало знали, що то означає втома.

За словами Красінського, запорожці мають коней дуже гарних і особливо придатних для невеликих ситочок. Сідла на коня вони влаштовують таким чином, щоб можна було легко повертатися на всі сторони і стріляти з лука.

Вудила, сідла, стремена були довгі. За звичаєм, чим краще запорожець убирав свого коня, тим більша була для нього слава. Діставали козаки своїх коней різними шляхами: купували, самі плекали або забирали у татар. Забирання татарських коней вважалося лицарським ділом: із-за коней запорожці часто воювали з татарами, котрі при нагоді знову їх крали у запорожців (І. Франчук, 1917).

Як стверджує А. Ф. Кащенко, козаки, побравши з військового косяка своїх коней, часто виїздили за січові окопи на герць. Найбільше охоча до герців була січова молодь. Молоді козаки виробляли на конях всякі вигадки: розігнавши коня, ставали ногами на кульбаку, підкидали догори шапку і влучали в неї кулею з рушниці; перестрибували кіньми рівчаки й тини; вибігали кіньми на крутобокі могили і таке інше, а далі зводилися один з одним рубатися шаблями "до першої крові".

Дивитися на герці виходили з Січі мало не всі вільні козаки, і як тільки забачать було в одного з тих, що билися на герці, кров, то зараз тих бійців розводили, щоб часом у запалі вони один одного не повбивали.

Тут же, за січовими окопами, часто точилася боротьба поміж запорожцями, а часом і кулачки – курінь на курінь.

Великою популярністю у козаків користувалися танці. Особливо любили танцювати запорожці під звуки кобзи.

"А танцюють, бувало, так, що супроти них не витанцює ніхто в світі: весь день буде музика грати, весь день і будуть танцювати, та ще й примовляють:

Грай-грай! От закину зараз ноги
аж за спину,

Щоб світ здивувався, який козак вдався.

"Якщо музика перестане грати, то вони візьмуть в руки лавки, з одного кінця візьметься один, а з іншого – другий, стануть один проти другого і танцюють", – свідчить сторічний козак Микола Корж.¹

Серед запорозьких козаків були поширені різноманітні фізичні вправи та змагання під час святкування релігійних свят.

Як свідчить Боплан, в святкові дні запорожці часто розважали себе кулачними боями: для цієї мети вони збирались увечері на січову площу, розділялись на дві лави або партії, з яких одна складалась із верхніх, друга – із нижніх куренів, і вступали в бій; в цих боях вони часто розлючувалися до того, що наносили один одному страшні каліцтва і навіть один одного вбивали".²

Дану тезу підтверджує і А. Я. Єфименко, який писав: "Дуже поважалась у них сила, і вони думають, що для їх куреня велика честь, якщо на кулачному бою їм вдасться побити інший курінь. Коли не було війни, козаки постійно розважались в свята кулачними боями. Почнуть діло жартома, сили пробують, а закінчується часто тим, що інколи славного молодця як мертвого додому тягнуть.

Буває і так, що все військо, всі 38 куренів, розділяться на два табори, в одному верхні, в іншому нижні курені, і почалася веремія".³

Серед запорозьких козаків значного поширення набули різноманітні системи єдиноборств. Найвідоміша лягла в основу козацького танцю гопака. У запальному і пристрасному, завихреному і відчайдушному, із складними фізичними, навіть, карколомними прийомами в гопаку і сьогодні помітна його першооснова – бойовитість духу, віра, у власні сили, порив до життя, напруження своїх духовних і фізичних сил, наступальність і оборонний характер дій та торжество перемоги. Психофізичний та історико-етнографічний "розріз" гопака, переконує в тому, що всі збережені на сьогодні елементи – складні акробатичні вправи, багато ударів ногами і руками – були складовими самозахисту наших предків у боротьбі з ворогами (Українська педагогіка).

---

¹ Яворницький Д. І. Цит. пр. – С. 246

² Яворницький Д. І. Цит. пр. – С. 247.

³ А. Я. Єфименко. На Україні. – Москва, 1901. Вид. третій. – С. 43–44.

На думку В. А. Артикула, бойовий гопак представляє собою стрибкову систему віддаленого бою, що не поступається світовим стилям східної боротьби.

Цей висновок підтверджує І. Лебедев, який, розглядаючи структуру рухів сучасного українського танцю, відшукує в ньому елементи двобою, які за своєю складністю перевищують арсенал східних систем вдосконалення людини.

На думку Є. Н. Приступи і В. С.-Пилата (1991), у боротьбі гопак виділяються два головних компоненти: основи фізичної і психічної підготовки козаків до особистого захисту і враження супротивника. На практиці вони реалізувалися в гармонійному поєднанні з моральним, військовим і патріотичним вихованням, суттєво доповнюючи одне одного. Прикладний характер гопака полягає в оволодінні засобами і методами ведення двобою. Арсенал техніки цього мистецтва включав такі підрозділи: стійки, пересування, приземлення, способи враження супротивника, прийоми захисту тощо (М. Туленков, М. Зубалій, 1993).

Стійки у боротьбі гопак розділялися на дві групи. До першої відносилися стійки, які виконувалися козаками перед початком двобою – це було вітання з партнером. До цієї групи відносилось також положення "тризуб". Воно приймалося під час різних ритуальних обрядів, зокрема, при виконанні молитви або під час медитації. До другої групи входили бойові стійки гопака. Тут багато виразних поз, здебільшого відрізняються вони положенням рук і ніг. Наприклад, при стійці "свічка" ступні ніг розташовані разом, руки опущені вниз, плечі випрямлені; при стійці "шерега" носки ніг розставлені в сторони. Ці стійки використовувалися переважно перед початком виконання вправ або перед двобоєм.

У наступальних бойових стійках руки борців підняті до рівня підборіддя, а проєкція центру ваги є несиметричною. Центр ваги значно зміщений і залежно від того, на яку ногу зміщена вага тіла, вперед чи назад, вони поділяються на наступальні: "вой", "щит" та захисні: "мур", "вежа". До цих видів належить також симетрична стійка "вершник", з опорою на одній нозі – "журавель" і стійка "ведмідь"⁷ з піднятими догори руками і зігнутими в колінах ногами. Як бачимо, переважна їх більшість тою чи іншою мірою моделювала особливості руху і поз птахів, окремих видів діяльності людей. Це є характерною ознакою того, що боротьба гопак вдосконалювалася Впродовж багатьох століть на підставі спостережень за живою

природою. Підтвердженням цього були різноманітні специфічні позиції, у які ставав козак після удару супротивника, і виконання власних цій. Це, зокрема, "павук", "жабка", "собачка", які, с зручними для наступних ударів ногами.

Головними засобами пересування під час двобою у гопаку були бойові кроки, біг, стрибки, повзунці.

Серед кроків виділялися: основний крок, "тропотянка", м'який крок, галоп, ковзний крок, крок аркана, задній крок, крок "прибій", схресний крок, крок, "чесанка", крок "дубони", "стукалочка" та ін. Аналіз назв підкреслює їх тактично-бойову спрямованість. Так, крок чесанка відволікав увагу супротивника специфічними рухами ніг. Крок дубон (від дієслова дубонити – зчиняти шум притопуванням ніг) відволікав увагу супротивника від основних намірів. З бойових бігів виділялися: "доріжка", "вихилясанка", "дрібушка", біг з підстрибуванням, галоп. У переважній більшості біги відігравали таку ж тактично-бойову роль, як і кроки.

Важливим розділом техніки бойового гопака були способи враження супротивника. Вони розподілялися, на удари частинами тіла (руками, тулубом, головою, ногами) і предметами (палицею, бунчуком, списом, шаблею).

В свою чергу удари одною або двома руками, виходячи з напрямку їх дій, поділялися на удари долонею, передпліччям, ліктем, плечем, які виконувалися прямо, збоку, знизу і зверху. Вони спрямовувалися в голову, тулуб і ноги супротивника. Багатий технічний арсенал мали способи ураження супротивника частинами долоні. Це, зокрема, "крижень", "ляпас", "злич", "сікач", "чикольник", "гупан", "тумак", "зап'ясток", "дріль", "штрик" тощо. Ці та інші способи давали змогу максимально використувувати довжину рук, ударні площини долоні і не підпускати до себе супротивника занадто близько.

Найбагатшою частиною бойового гопака були способи ураження ногами. Складаючи основи цього бойового мистецтва, ці способи диференціювалися в залежності від частини ноги, якою козак завдавав удар. У цьому плані удари здійснювалися ступнею, гомілкою, коліном, стегном однієї або двох ніг. Ці прийоми здійснювалися на місці або у стрибку в повітрі. Сюди належали: "повзунці" -способи ведення боротьби ногами проти нижньої частини тіла; "копняки" і "тинки" – способи враження середньої і верхньої частин тіла ударами ніг у

стрибку в повітрі. Сюди входять: "розніжка" – удар у стрибку обома ногами в боки; "щупак" – удар у стрибку двома ногами вперед; "пістоль" – удар однією ногою у стрибку вбік; "чорт" – удар у стрибку з поворотом тіла на 360 градусів; "коза" – удар у стрибку в оберті та ін.

Складовою органічною частиною техніки бойового гопака були способи захисту від ударів противника. У запорозьких козаків навчання техніки бойового мистецтва було поставлено так, що кожна наступально-атакуюча дія противника мала свою альтернативу, тобто ефективний захист. Виходячи з цього, при вивченні будь-якої атакуючої дії одночасно акцентувалася увага на основах техніки захисту від цієї атакуючої дії. Ця техніка включала в себе способи ухиляння від ударів, способи затуляння та відбивання їх. Способи ухиляння від ударів, у свою чергу, підрозділялися на відходи, відскоки, присідання.

Як бачимо, бойове мистецтво запорозьких козаків у гопаку мало досить розвинену систему дій, основу яких складала відмінна фізична, технічна і психічна підготовка. Важливими критеріями ефективності цих прийомів вважалися швидко-силові характеристики їх виконання і їхня біомеханічна раціональність. Це тією чи іншою мірою запозичено з живої природи, життя і діяльності людей.

Про високий рівень фізичної і технічної підготовленості козаків сучасний дослідник І. К. Шрамко в інтерв'ю "Научіть нас, козаченьки, славу повернути" говорить: "...Танцювали козаки свій сакральський військовий танок "Козак", в якому видно й сьогодні рухи воїна в битві із таким же воїном-професіоналом.

Вчили чотирнадцяти "па" віртуозного танцю, так, як сьогодні вчать акробатів, – за допомогою спеціальних ременів-лонжів. Такі важкі були "фігури", які виконували часом на столі, посеред напоїв і страв, не зрушивши жодної чарчини, тарілки, карафки. Ось такі окомір, вестибулярний апарат, фізична сила справжніх козаків".¹

На Запоріжжі існували й інші види козацької боротьби. Серед них – гойдок, спас, на ремнях, навхрест, на палицях тощо (Українська козацька педагогіка, 1992).

Боротьба гойдок була призначена в основному для розвідників-пластунів. За цією системою боєць "приклеювався" до суперника, повторював усі його рухи, а в разі помилки (через

---

¹ Донченко Т. Научіть нас, козаченьки, славу повернути // Спортивна газета. – 1990. —15 вересня. — С. 4.

розгубленість, необачність, страх, відчай) нападав на нього, брав у полон чи знешкоджував. Арсенал прийомів цього виду єдиноборства дозволяв козакові битися вночі з кількома своїми противниками.

Найменш відома сьогодні система козацької боротьби "спас". Вона мала не атакуючий, а суто оборонний характер. Для неї характерне багаторазове, скрупульозне відпрацювання блокування дій супротивника. Тренування козаків для оволодіння технікою і тактикою цих видів боротьби будувалося в тісному зв'язку з високоморальними принципами, що забезпечувало всебічний розвиток особистості.

Життя запорозьких козаків відрізнялося своєрідним аскетизмом, який був збагачений власним досвідом, а не запозиченим. Окремі козаки, вільні від шлюбних зв'язків, метою свого життя вважали максимальний фізичний і психофізичний розвиток. Вони настільки розвивали свої внутрішні можливості, що багато сучасників були переконані в тому, що ніби в них "вселялись" якісь надприродні сили, тобто козаки володіли чарами, були характерниками. Боротьба характерників із ворогами вважалася вершиною козацьких бойових мистецтв (вона ще відома під назвою "господар ночі"). У народній пам'яті цей вид боротьби овіяний нев'янучою славою, ореолом легендарності.

Козаки-характерники володіли умінням, дещо схожим з тими, які в наш час демонструють екстрасенси.

Характерники часто впливали на моральну сторону противника, старались налякати його, поширити інформацію про свою силу і непереможність, про те, що їх не бере ні вогонь, ні вода, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібної. Вороги нерідко вірили, що козаки могли відкривати без ключів замки, брати голими руками розпечені ядра, бачити на декілька верст навколо себе, замовляти себе від ворожої зброї, руками ловити кулі,

Характерники вміли нав'ювати на ворогів "ману", щоб їм вважалося зовсім не те, що справді робилося, "зачаровувати" їх, вивідувати в них військові таємниці.

Серед запорожців були і справжні багатирі. "Вони товсті, металеві смуги, як снопи в полі, навколо шиї ляхів скручували. Дуже тугі луки, над якими в Польщі декілька чоловік даремно силились, натягували, граючись".¹

---

¹ Яворницький Д. І. Цит. пр. — С. 236.

Окремі козаки спеціальними вправами досягали неймовірного ефекту, коли "тіло грає" (в такому разі больові удари противника не відчувалися). Такі козаки миттєво концентрували внутрішню енергію в ту частину свого тіла, куди спрямовувався удар нападника. Подібні явища притаманні і східним системам боротьби, наприклад, мистецтву тибетських ченців катеда і "школі залізної сорочки" в кунг-фу та карате.

Козаки, які постійно займалися вдосконаленням свого фізичного і психофізичного стану, оволодівали специфічними дихальними вправами, подібно до йогів. Д. І. Яворницький Писав: "У них у Січі серед інших богатирів жив Васюринський козарлюга: то був такий силач, що коли він причащався, то 4 чоловіки підтримували священика, щоб він не впав від одного духа богатиря тому, що як тільки він дихне, як від того подиху людина падала з ніг. А коли руйнували Січ, то там був такий силач, котрий одним подихом міг убити людину".¹

Таке явище дослідники підтверджують у китайських цигунів, японських кіко, секрет сили яких – у "роботі з внутрішньою енергією через дихальні вправи".

Сучасна наука визнає наведені факти, проте переконливе їх пояснення і обґрунтування належить майбутньому.

Само собою зрозуміло, що козаку, як воїну, крім всебічного фізичного і психофізичного розвитку, потрібно було блискуче володіти в бою всіма видами зброї. Як свідчать іноземці і вітчизняні дослідники, запорожці використовували всі типи холодної і вогнепальної зброї, що була в ужитку в поляків, турків, татар та інших.

Серед вогнепальної зброї широко використовувалися мушкети, рушниці та пістолі. Найбільше цінувалася рушниця. Не випадково сучасники називали козаків "рушничним військом". В поході козак часто мав по дві і більше рушниць. Судячи з літописних і документальних матеріалів, запорожці досконало володіли вогнепальною зброєю. Посол Венецької Республіки до Б. Хмельницького Альберт Віміні із захопленням говорив про стрілецьке мистецтво козаків: "Мені траплялось бачити, як вони кулею гасять

---

¹ Яворницький Д. І. Цит. пр. — С. 236.

свічку, підбиваючи нагар так, що можна подумати, ніби це зроблено за поміччю щипців".¹

Папський посол Гамберіні в 1584 році писав: "Зброя їх шаблі і кілька рушниць, із яких вони ніколи не "хиблять".²

Цю тезу підтверджує і Боплан, говорячи про оборону козаків в таборі, де вони дуже влучно стріляють з рушниць, які є їх звичайною зброєю.

Застосування рушниць зробило непотрібним старосвітський лук. Вже в 1619 році при огляді війська "майже всі були з вогнепальною зброєю, мало хто з луком". Водночас на Запорозжжі лук тримався аж до половини ХУШ ст., а запорожці славилися як чудові стрільці-лучники.

В одній українській легенді розповідається про те, як славний козак Семен Палій затіяв незвичайний по?динок з турецьким нашою, який вихвалявся своїм умінням стріляти із лука. Стоячи біля річки, Палій випустив стрілу у турка, що стояв на протилежному березі. Пролетівши 380 кроків (приблизно 250 метрів) стріла пробила чалму паши, після чого турок продовжувати змагання відмовився (Ю. В. Шанін, 1975).

Із зброї рукопашного бою на першому місці перебували шаблі.

Шабля вважалась такою необхідністю для козака, що в піснях козацьких вона завжди називалась "шаблею-сестрицею, ненькою рідненькою, дружиною-панночкою молоденькою":

Ой, панночко наша шаблюка!

З бусурманом зустрічалась,

Не раз, не два цілувалась.

Козацькі шаблі були тонкі та легкі, не особливо криві і не особливо довгі, середньої довжини, приблизно 1,3 метра, з оздобленою ручкою та піхвами. Як істинний лицар, запорожець надавав перевагу шаблі, називаючи її "чесною зброєю".

Запорозькі козаки блискуче володіли шаблями. Наприклад, вінницький полковник Іван Богун заслужено вважався кращим фехтувальником Європи: він по-лицарськи бився двома шаблями в руках, перемагаючи в боях одразу кількох нападників.

Досить поширеним у козаків був спис. У 1628 році гетьман Михайло Дорошенко в бою під Білою Церквою "сімох татар убив

---

¹ Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. – Київ: Довіра, 1992. – С. 80.

² Історія українського війська: У 2 т. Т. I — Львів, 1936. -- С. 258

списом, одного так сильно вдарив, що не міг списа витягнути".¹ У XVIII ст. списками користувалася козацька кіннота, особливо запорожці, існувала навіть приказка: "Козакові без ратища, як дівчині без намиста". Козацькі списи, що збереглися до нашого часу, зроблені з тонкого і легкого дерева, 3,5 метра завдовжки, з залізним наконечником на одному кінці та з дірками на ремінну петлю на другому; цю петлю накидали на ногу, щоб легше було спис тримати.

Крім шабель та списів, із "рукопашної" зброї були відомі запорожцям келепи або бойові молотки. Ця зброя складалась із дерев'яної, в один аршин довжиною, ручки, із металевим на одному кінці молотком, що мав з одного боку тупий обух, а з другого – гострий носок. На другому кінці дерев'яної ручки келепа робились дві дірочки для ремінних петель, завдяки яким келеп надягався на руку. В народних думках говориться про келеп, як про бойову зброю:

А козак козачий звичай знає,

Келепом по ребрах торкає.

Свою зброю запорозькі козаки завжди старались зберігати у великій чистоті, від чого і з'явився термін "ясна зброя". "Зброя у них була убрана в золото та срібло; на зброю вони все багатство своє витрачали: то й не козак, якщо в нього погана зброя".²

Початківцем запровадження спеціалізованої фізичної та військової підготовки у козацькому війську вважається гетьман Євстафій Ружинський. Змолоду Ружинський перебував у Німеччині, Франції, де займався різними науками, зокрема, опанував і військову справу. Саме це, очевидно, і спричинило те, що в історію козаччини він увійшов як реформатор військової організації козаків.

Але найбільш цілеспрямованою підготовка запорозького війська стала під час гетьманства П. Сагайдачного. Він був з дрібного шляхетського роду Галичини (з-під Самбора). Вчився у славній на той час Острозькій академії. Пізніше вступив до запорозького війська і пройшов військову школу під керівництвом Самійла Кішки. "Змалку привчився натягати лук, зброї та коня з рук не випускати, з негодою боротися не покрівцями, а витривалістю; легко переносити всяку тяготу, голод, труд; не боятися ворога і в небезпеці і проявляти мужність".

---

¹ Історія Українського війська: У 2 т. Т. I. - Львів, 1936. - С. 259.

² Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Т. I. — К.: Наукова думка, 1990.

За словами Якова Собеського, "це був чоловік великого духу, що шукав небезпеки, легковажив життям, у бій ішов першим, відходив останнім, усе міткий, усе діяльний. У таборі був сторожкий, мало спав..."

Будучи гетьманом, Сагайдачний постійно проводив реорганізацію війська. Почав з того, що очистив військо від всяких випадкових елементів, що розхитували військову дисципліну і зводили військо на безпуття. Сагайдачний подбав про те, щоб усі козаки мали рушниці, а не старосвітські луки.

Завівши сувору дисципліну, П. Сагайдачний почав впроваджувати елементи постійної військової підготовки. Ядром його армії стали вишколені, вимуштрувані полки – вони надавали всьому мінську тон і утримували його на високому рівні організації та бойової здатності. Так, один із сучасників описує, як в 1619 році козацькі полки порядкували в таборі над річкою Узенем: "Довго полки пересували на гору й за гору, довго мішалися... Далше і полки за порядком давали вистріли. Потім полки обернулися до табору, показуючи їх нам, і кожний полк ішов до сього становища".³ Такий же "генеральний попис" був в 1637 році перед королівським послом: "Вивели все військо в поле, казали їм презентувати й давати сальву за здоров'я короля. І виконували вони це так порядно, що кожний міг переконатися, як добре приготовані вони до морського походу".

Таким чином, десятилітнє гетьманство Петра Конашевича-Сагайдачного сприяло тому, що серед козацтва були запроваджені елементи цілеспрямованої спеціальної підготовки, і воно остаточно стало українським національним військом.

У пізніший час також проводились окремі муштри. За Хмельницького в 1649 році був попис війська під Києвом над річкою Либіддю. Московський посол в 1658 році оглядав попис війська Виговського.

Московський уряд від часу, коли Україна ввійшла в союз із Московщиною, не раз звертав увагу гетьманців щодо запровадження регулярних занять,

Заради справедливості потрібно відмітити, що, незважаючи на всі намагання, систематичних військових занять не проводилось. У цьому слід вбачати волелюбний характер українських козаків, сам спосіб життя котрих в їхній демократичній Січі незаперечно противився сирій одноманітності та монотонності муштрування.

Водночас серед козацького війська зберігалась досить висока внутрішня дисципліна, і в прилюдних виступах козацькі полки вміли утримати добрий порядок. Ось як про це згадував Іван Котляревський: "Так просто військо шикувало, не знавши простого "стой, не шевелісь!" (не рухайся), Так славнії полки козацькі – лубенський, гадяцький, полтавський – в шапках, було, як маїс цвітуть. Як грянуть, сотнями ударять, перед себе списи наставлять, то мов мітлюю все метуть!"

Безперервні війни поряд з специфічними елементами вишколу козаків спричинили вироблення у запорожців своєрідної тактики. У багатьох країнах Європи й Азії славилося високе мистецтво козаків вести оборонні і наступальні бої, створювати неприступні для ворога табори, рити шанці.

Характерною особливістю козацької тактики була оборона з табору. Табір – найважливіший елемент козацької тактики в умовах рівнинної степової місцевості. У центрі чотирикутного рухомого укріплення, що складалося з кількох рядів зсунутих і скріплених між собою возів, розташовувалося військо. Такий бойовий порядок давав змогу швидко переходити від наступального бою до оборони і навпаки. Сучасники називали його "рухомою фортецею" (О. М. Апанович, 1991).

За словами Боплана, для татар запорозькі козаки в таборі були непереможні: він бачив, що 500 кримчан не могли подолати 50 козаків, які засіли в таборі. Сотня козаків в таборі не боялася ні тисячі ляхів, ні десятка тисяч татар.

Козаки були добрі майстри будувати земельні укріплення. Папський нунцій Торрес, котрий відвідував Польщу та Україну, зауважував: "Козак воює стільки, скільки й мотикою та лопатою... насипає землю й робить укріплення серед безмежних рівнин свого краю". Блискавично споруджували запорожці вали, засіки, шанці, редути, табори. "Нема в світі війська, яке б уміло краще будувати Шанці, ніж козаки", – писав тогочасний трансільванський літописець. "Як тільки викопає собі укріплення над якоюсь річкою, – продовжував літописець, – козак цілком стає неприступний" (О. М. Апанович, 1991).

"Під час довготривалої облоги ворожої фортеці або кругової оборони вози іноді засипали землею і з них робили міцний вал, а довкола копали шанці, "вовчі ями" із загостреними кілками на дні та інші тимчасові земляні укріплення.

Зустрівшись із ворогом, козаки зразу не вступали в бій. Щоб обдивитись краще на ворожий стан та навести ворогів на свій табір, вони насамперед висилали охочих товаришів на герць. Ті, наблизившись до ворогів, викликали ворожих богатирів битись один на один. Звичайно, з боку противника виїжджали теж герцівники, і бій розгорався по цілій лінії. Першого дня в бою під Берестечком у таких герцях козаки побили багато поляків.

Якщо вороги вагалися, то запорожці починали їх так висміювати та ганьбити, що, здається, й мертвий встав би, щоб відстоювати свою честь. Роздратовані герцями вороги здебільшого кидалися на козацький табір, а тут їх вітали такою "залізною kwasолею" (тобто кулями), що все поле навкруги козацького табору вкривалося ворожими трупами.

З великою пошаною в народних піснях згадується про запорожців, що на маленьких і легеньких "чайках" перепливали бурхливе й підступне Чорне море, доводячи швидкість плавання майже до світових рекордів. Французький дипломат і мандрівник П'єр Шевальє в 1663 році у своїй книзі "Історія війни козаків проти Польщі", розповідаючи про напад козаків на турецьке місто, писав: "...Тривога розповсюджується зразу по всій країні і доходить до Константинополя, звідти вони розсилають кінців в Анатолію, Румунію і Болгарію, щоб кожний був насторожі. Але швидкість козаків така велика, що звичайно вони переганяють всіх гінців із повідомленнями про їх прибуття, і так вміло використовують час і пору року, що через сорок годин доходять до Анатолії".¹

Шлях від гирла Дніпра до Малої Азії козаки на своїх "чайках" долали за 36-40 годин, тобто за одну годину пропливали 13-15 кілометрів. Боплан з захопленням говорить: "Не можна надивуватись, з якою сміливістю вони перепливають море".² Цей рекорд сміливості, сили, спритності, залізних нервів, фізичної вправності і до сьогоднішніх днів залишається неперевершеним.

Щодо самої "чайки", за словами Боплана, – це був великий морський човен довжиною до 20 метрів, шириною – 4 метри, в якому могло вміститися від 50 до 70 чоловік. Човен видовбували з дерева липи або білої верби, поширюючи його вгору дошками. З боків човна

---

¹ Шанин Ю. В. От эллинов до наших дней. — М.: Физкультура и спорт, 1975. — С. 141-142

² Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. — Київ: Довіра, 1982. — С. 68. 38

прив'язували товсті линви (перевесла) з очерету, обкручені ликом або глодом. Ці перевесла не дозволяли затонути човну навіть тоді, коли він наповнювався водою, а також охороняли екіпаж від куль, які летіли низько. Кожен човен з обох боків мав від 10 до 15 весел для веслування і два веслові стерна (на носі і кормі). Завдяки цьому човен ставав маневровим і, коли з'являлася потреба, не треба було виконувати важких поворотів, бо вистачало веслувати в протилежному напрямку, переходячи до керування іншим стерновим веслом.

За словами В. І. Сергійчука, служба на "чайці" була важкою. Її екіпаж перебував під сонцем, дощем, на вітрах, хвилях. Веслували переважно в три зміни, а складні обставини вимагали від екіпажу великого психічного і фізичного напруження. В розбурханому морі човен потопав і виринав, а це викликало в членів екіпажу нудоту, біль та запаморочення голови, послаблення уваги, пам'яті і думання, сонливість і збайдужіння, особливо у тих, хто не веслував, а сидів бездіяльно. Ці важкі морські обставини викликали також в'ялість, занепад сил і швидко втому, що чинило веслування неповноцісним. Тому тоді частіше міняли залоги веслувальників. А ось коли стояла добра погода, екіпаж "чайки" піддавався дії втомлюючої монотонності довкілля: морської безмежності, постійно одних і тих же облич, шуму води і ритмічної праці весел. Тому то перед походом проводили суворий відбір людей: козаків, неспроможних витримати службу на "чайці", не брали. З метою привчити призвичаювати до труднощів служби в морські походи брали щоразу певну кількість і молодих козаків.

У звиканні до морських походів основну роль відіграло плавання по Дніпру і його притоках на подолання порогів, завдяки чому козаки були знаменитими веслувальниками.

Найефективнішим способом боротьби "чайок" з турецькими кораблями був абордаж. Група "чайок", маневруючи, примушувала атакований корабель розпоршувати артилерійський вогонь. У хвилини, коли пушкарі підготовляли гармати для наступних пострілів, "чайки" блискавично підходили до корабля. Оскільки вибухівка з гармат, розставлених на палубі високих галер, летіла нище "чайок", не завдаючи їм шкоди, то козаки відразу забирались на палубу і вступали в бій.

Під час бою козаки вели вогонь з рушниць та пістолів, боролися шаблями, ножами і навіть кулаками. Відмінна фізична підготовка

добре слугувала козакам у боротьбі з турецькими галерами. Адмірал Крей підкреслював, що туркам під час морського бою тільки в рідкісних випадках вдавалося захопити козака в полон, та й то лише у відкритому морі, а не біля берегів, тому що козаки були великими майстрами плавати, а на березі їх важко догнати.

З кожним роком ці походи ставали все масштабнішими й грізними, і тепер козаки стали такими відважними, що не тільки при рівних силах, але й з двадцятьма чайками не бояться тридцяти галер падишаха...¹

У 1606 році козаки здобули Варну, в 1614 – зруйнували Синоп, Трапезунд, у 1615 – загрожували Константинополеві, розбили турецький флот у гирлі Дунаю і взяли в полон турецького пашу. Італійський місіонер в Кримському ханстві Е. Дортеллі д'Асколі в своєму "Описі Чорного моря й Татарії" розповідає про те, що в 1624 році козаки вийшли в море на трьохстах "чайках" і вступили в бій з усім флотом султана. Якби в той день була тиха погода, жодна галера не повернулася б, тому що козаки вже заволоділи капітанською рубкою адміральського корабля; але знялася справжня буря, галери змогли рушити на ворога й потопити кілька "чайок".

Сила і значення козацького флоту під керівництвом П. Сагайдачного настільки зросла, що друге десятиліття ХУІ століття стало періодом майже неподільного панування козаків на Чорному морі.

---

¹ Наливайко Д. С Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. -С. 111-112.

1. 4. ОЗДОРОВЧІ СИЛИ ПРИРОДИ ТА ГІГІЄНИЧНІ ФАКТОРИ В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ КОЗАКІВ

У Запорозькій Січі виховання юнаків – майбутніх воїнів – було підпорядковане фізичному розвитку та загартуванню. Про те, що козаки досить ефективно вміли використовувати оздоровчі сили природи та гігієнічні фактори для оздоровлення і загартування людей, говорить повідомлення про стан здоров'я учнів уставника школи ієромонаха Леоніда лікареві: "На надісланий запит оголошую: минулого жовтня місяця в школі січовій школярі три чоловіки... захворіли лихоманками... послабували по 5-6-7 днів і в різні дні померли". І далі: "Оскільки у школі одній не малолюдно і діти збираються з різних місць, в одному дворі й всі перебувають, почали хворіти на лихоманки й проноси... За порадою пана кошового, виїхав був я із своїми школярами на луки на свіжу воду й знаходився до листопада. Померлих поховав із сповіддю, з рештою повернувся. Усі здорові, окрім одного хлопчика... хворих більше немає".¹

Під впливом регулярних дій зовнішнього середовища (сонця, повітря, води) відбувалося поступове пристосування організму до цих змін, що сприяло профілактиці різноманітних захворювань, зміцненню здоров'я та повноцінному довголіттю. Саме на дуже міцне здоров'я та повноцінне довголіття запорожців звертали увагу практично всі мандрівники та дослідники, які відвідували Січ. Зокрема, Г. Боплан писав, що козаки мають міцне здоров'я і майже не знають хвороб. Прекрасний знавець історії та звичаїв запорозьких козаків Д. І. Яворницький зазначав: "Запорожець не знав ні "цоб", ні "цабе", тому був здоровий, вільний від хвороб, вмирав більше на війні, ніж вдома. Зараз народ слабкий, порожній і недовговічний: як дев'яносто років прожив, то й стежки під собою не бачить, а в старину в сто років людина тільки в силу вбиралась. Тому запорожці жили і весело і довго".²

На основі детального аналізу історичних документів та свідчень дослідників стає можливим хоча б в головному, відтворити систему загартування запорозьких козаків.

Як відомо, козаки жили серед квітучої природи з чистим і свіжим повітрям. За давнім звичаєм, більшу частину року вони ходили в легкій одежі, без головних уборів, часто босими і з оголеним торсом, що давало добрий ефект від повітряних ванн.

---

¹ Щербина З. Сичевая школа // Киевская старина, 1891. - Т. 34. - С. 492.

² Яворницький Д. І. Цит. пр. — С. 233.

Завдяки постійному перебуванню на повітрі організм козаків поступово пристосовувався до температури навколишнього повітря, нижчої від температури тіла. Завдяки дії повітря непомітно зникало збудження, поліпшувався сон, з'являвся бадьорий та життєрадісний настрій; позитивно впливали повітряні ванни і на серцево-судинну систему, сприяли нормалізації артеріального тиску і кращій роботі серця.

Дуже велике значення для загартування козаків мав сон на іншому повітрі. Це підвищувало стійкість організму до простудних захворювань верхніх дихальних шляхів.

Великого поширення серед запорожців набуло загартування водою. За словами Д. І. Яворницького: "Козаки вставали на ноги із сходом сонця, зразу ж умивалися холодною, джерельною або річковою водою".¹ Це ж підтверджує А. Ф. Кашенко: "Всі запорожці вставали до сходу сонця і йшли на річку вмиватися або купатися".²

Раціональним є те, що козаки Приймали водні процедури рано-вранці, коли шкіра рівномірно зігріта, що забезпечує хорошу судинну реакцію.

Загартування водою, в порівнянні з повітрям, мало більш сильний вплив. Холодна вода викликає спочатку звуження поверхневих кровоносних "судин, що містяться в шкірі та в підшкір'ї. У цей час кров з них переміщується в глибоко розміщені судини, з'являється "гусяча шкіра". Після цього серце починає працювати енергійніше, кровоносні судини шкіри розширюються, крив знову переміщується до шкіри, з'являється відчуття теплоти. Така своєрідна гімнастика, завдяки якій судини своєчасно розширюються і звужуються в залежності від температурних умов, дозволяла швидко адаптуватись козакові до різноманітного середовища.

Серед різноманітних фізичних вправ козаки нерідко віддавали перевагу плаванню. З одного боку, плавання носило прикладну спрямованість. Без уміння плавати було дуже важко, практично неможливо, вижити в той час. З іншого боку, плавання – один з найбільш ефективних способів загартування. Воно має велике оздоровче значення, зміцнює серцево-судинну, дихальну і м'язову системи, сприяє гармонійному розвитку особистості.

Як зазначає А. Ф. Кашенко: "Купалися запорожці не тільки влітку, а й восени, а хто – так і всю зиму".³

---

¹ Яворницький Д. І. Цит. пр. — С. 243.

² Кашенко А. Ф. Цит. пр. — С. 61.

³ Кашенко А. Ф. Цит. пр. — С. 61.

Майже неймовірно: частина козаків купалися навіть взимку. Це ж яку потрібно мати витримку, силу волі, рівень загартованості, щоб ввійти в холодну, льодяну воду!

Так само, як і стародавні слов'яни, запорозькі козаки дуже високо цінували цілющі властивості сонячного проміння, і тому прагнули якомога більше часу побути під його дією.

Француз Н. де Бартеон, характеризуючи козаків, зрівнював їх з індіями: "...Засмагли на сонці, як індіїці..."¹ Відомий історик Й. Мюллер писав: "...Козаки становлять собою дужих, загартованих на сонці людей..."²

Потрібно враховувати, що козаки жили на берегах річок, озер, ставків, де ультрафіолетових променів значно більше, тому що вони відбиваються від води.

Під дією сонячного проміння у козаків підвищувався тонус центральної нервової системи, розширювався крой'яний тиск, посилювалось потовиділення, знищувались мікроби і руйнувалися отрути, які виробляють ці мікроби.

Внаслідок тривалого перебування козаків на сонці відбувалась пігментація шкіри, тобто шкіра набувала коричневого кольору. Вона захищала запорожця від надмірного сприймання ультрафіолетових променів.

Одним із важливих компонентів, що забезпечують міцне здоров'я, є раціональне харчування. Згідно з даними Д. І. Яворницького, в Запорозькій Січі на стіл подавали такі страви: соломаху (густо зварене на воді житнє борошно), тетерю (не дуже густо зварене на квасі житнє борошно чи пшоно), щербу (рідко зварене на риб'ячій ющі борошно). Круту тетерю їли з риб'ячою юшкою, жиром, молоком або водою. Мамалигу (тісто з проса чи кукурудзи) їли з бринзою Чи пастремою – висушеною на сонці бараниною. Ласували козаки і м'ясом, зокрема, свининою і дичиною. Із задоволенням споживали рибу. Взагалі запорожці любили більше рибу, ніж м'ясу їжу. Не відмовлялись від вареників, сирників, гречаних галушок з часником. Специфічною козацькою стравою були загреби – коржі, які називались так тому, що їх клали в натоплену піч і загірбали попелом та гарячим вугіллям. їжу запивали різноманітними напоями із металевого або дерев'яного посуду.

Таким чином, їжа козаків характеризувалась різноманітністю, збалансованістю та повноцінністю і разом з тим простотою та помірністю. Взагалі запорожці дивились на простоту і помірність, як на одну з важливих і

---

¹ Наливайко Д. С. Цит. пр. – С. 98.

² Мюллер И. Цит. пр. — С. 133.

необхідних умов їх переможності в боротьбі з ворогами: тільки той, хто переміг себе, свої надлишкові потреби, спроможний перемогти недруга. За козацькою приказкою: "Запорожці як малі діти: дай багато – все з'їдять, дай мало – давальні будуть".

Отже, головною ознакою козацької їжі була простота і різноманітність, що забезпечувало високу працездатність і міцне здоров'я.

У багатьох істориків, особливо іноземних, уже склалася традиція підкреслювати надмірне вживання козаками алкоголю. Однак ці твердження носять дуже суперечливий характер. Наприклад, Г. Боплан, вказуючи на схильність козаків до спиртного, в той же час підкреслює: "Однак, розуміється, що це буває лише в час дозвілля, бо коли перебувають у військовому поході чи задумують Якесь важливе діло, дотримуються незвичайної тверезості".¹ І далі: "Під час цих походів цей люд дуже стриманий, а коли знайдеться між ними в поході якийсь пияк, отаман одразу ж наказує покинути його в море. їм забороняється брати в морський Похід чи НІ бойові операції горілку: вони дотримуються цього дуже суворо".²

За словами А. Ф. Кашенка, під час підготовки до походу "у Січі і неможливо було побачити щоб хто-небудь пиячив. Кошовий отаман, коли б здивав такого гулящого, то добре одчухрав би чубуком і носі люльки або тим, що трапилося б у руці, а коли б той ще сперечався або змагався, то й до гармати звелів би прикувати неслуха без сорочки, щоб погодував своїм тілом комарів".³

Зарубіжний хроніст, віце-адмірал Крейс твердить: "Козаки, як і інші північні народи, охочі до міцних напоїв, одначе в поході, а особливо в морських поїздках рідко зустрінеш п'яного, бо забороняється їм під страхом суворої кари брати з собою вино чи горілку".⁴

Взагалі будь-яке пияцтво запорозький кош вважав розпустою і поспимо боровся проти цього зла, строго забороняючи на території Січі шинки, особливо таємні. П. К. Сагайдачний в умові від 1517 р. писав, що ремісникам, купцям, шинкарям... наказуємо, щоб не називалися козаками, й вилучаємо їх від себе і на майбутнє таких до нашого війська приймати не будемо".⁵

---

¹ Боплан Г. Опис України... — Львів: Каменяр, 1990. – С. 26.

² Боплан Г. Цит. пр. – С.69

³ Кашенко А. Ф. Цит. пр. – С. 63.

⁴ Описание Дона вице-адмиралом Крейсом // Сев. Архив, 1824. Т. II – С. 283–296.

⁵ Історія Українського війська: У 2 т. Т. I. – Львів, 1936. – С. 181.

Не схвалювалось також пияцтво і в середовищі "начальних осіб": якщо кошовий та січовий старшина помітить цей недолік у кого-небудь із службових осіб, то попереджували його особливим орденем на цей рахунок і наказували йому суворо дотримуватись ордену і не "потьмарюватися проклятими люлькою і пияцтвом".¹

Зрештою, піддавшись гульні, запорозькі козаки не були схожі на тих жалюгідних п'яниць, які пропивали свої душі в чорних та брудних шинках і які втрачали людську подобу: лицар навіть і в гулені залишався лицарем.

Запорозькі козаки досить ґрунтовно знали народну медицину та її рецепти. Як твердить Г. Еоплан, хворі лихоманкою козаки замість уживання якихось ліків брали півзаряду гарматного пороху, змішували його навпіл з горілкою і все це випивали, а далі клялися спати, щоб вранці прокинутися зовсім здоровими. Або брали попіл і так само змішували його з горілкою, усе це випивали і також видужували.

Поранені стрілами козаки змащували свої рани землею, змоченою власною слиною; це виліковувало їхні рани, ніби найкращий бальзам.

Таким чином, систематичне виконання фізичних вправ разом з ефективною системою загартування виховали той тип козаків, які легко переносили спрагу та голод, спеку та холод і були надійними захисниками всього українського народу.

---

¹ Яворницький Д. І. Цит. пр. – С.239

РОЗДІЛ II. КОЗАЦЬКІ ЗАБАВИ

Одним з найбільш ефективних засобів ознайомлення школярів і джерелами національної історії та культури є козацькі забави. Вони сприяють патріотичному вихованню, осмисленню себе, своєї особистості як частини великого українського народу, пробуджують національну самосвідомість, морально і фізично загартовують школярів.

Козацькі забави бажано проводити в перші дні Осені серед природи. Творчо використавши сценарій, забави можна організувати і в спортивному залі.

Нижче наводимо декілька сценаріїв козацьких забав, які проводилися в різних регіонах України.

2.1. СЦЕНАРІЙ КОЗАЦЬКИХ ЗАБАВ СГАРОБАЛАШІВСЬКОЇ ПАЛАНКИ¹

Учасники змагань утворюють "козацьке коло". Кошовий подає команду: "Старшим братчикам підготуватися до козацької переклички!" Старші братчики роблять крок уперед.

Кошовий: Козацьку перекличку почати!

Старший братчик

X кл. (*голосно*):

Братство імені Марусі Чурай!

Учні X кл.

(*разом, гучно*):

Як Маруся Чурай, Україну любити. Прославляти нам край і народу служити.

Старший братчик

IX кл.:

Учні IX кл.:

Братство імені Устима Кармелюка!

Хлопці, не зівайте, ви на мене, Кармеякжа, всю надію майте! (*Слова із народної пісні*).

Старший братчик

VIII – А кл.:

Учні VIII – А кл.:

Братство імені Петра Сагайдачного!

Гетьман Сагайдачний –
Слава Батьківщини,
Кожен в братстві вдячний
лицарю України!

Старший братчик

VIII – Б кл.:

Учні VIII – Б кл.:

Братство імені Богдана Хмельницького!

Слава навіки буде з тобою,

---

¹ Каюков В. І. Козацькі забави // Рідна школа, 1993. – № 1. – С. 13-14.

Вольності отче, Богдане-герою (Г. Сковорода).

Старший братчик
VII – А кл.:
Учні VII – А кл.:

Братство імені Петра Калнишевського!
Наш легендарний Калнишевський –
Це до свободи вічний рух.
Всі братчики леліють в серці
Його безсмертний, вічний дух!

Старший братчик
VII – Б кл.:
Учні VII –Б кл.:

Братство імені Павла Полуботка!
Хто рідну землю щиро любить,
Хто зна історію України,
Той Полуботка "скарб" віднайде
І воскресить ім'я орлине!

Старший братчик
VI–А кл.:
Учні VI –А кл.:

Братство імені Івана Богуна!
Круточола наша доля, не вода
в ній – кров тече...
Козаку найперше – воля,
козаку найперше честь. (Сучасна пісня).

Старший братчик
VI -Б кл.:
Учні VI –Б кл.:

Братство імені Максима Кривоноса!
Слава про Максима не
вмре, не поляже!

Старший братчик
V –А кл.:
Учні V –А кл.:

Братство імені Тараса Шевченка!
Борітеся – поборете!

Старший братчик
V –Б кл.:
Учні V –Б кл.:

Братство імені Марка Кропивницького!
Марко Лукич – великий син народу,
Боровсь за правду, справедливість і свободу!

Старший братчик
IV –А кл.:
Учні IV –А кл.:

Братство імені Миколи Лисенка!
Наша думка, наша пісня
Не вмре, не загине!

Старший братчик
IV -Б кл.:
Учні IV –Б кл.:

Братство імені Лесі Українки!
Вставай, хто живий, в кого думка повсталала,
Година для праці настала!

КОШОВИЙ (звертаючись до

"козацького кола"): Девіз Старобалашівської паланки імені Івана Сірка!

Всі братчики: Козацькому роду – нема переводу!

Після переклички наказний гетьман (заступник директора з Питань національного відродження) ознайомлює учасників змагань, з видами боротьби, бажає кожному братству удачі в змаганнях.

Братчики впорядковують свій табір (курінь), кашовари починають готувати страву.

Перший конкурс – "Кращий кашовар". Рада старійшин (педагоги і школярі) куштують страву, визначають переможця чи переможців. Братчики обідають. Після цього наказний гетьман викликає всіх у "козацьке коло". Починається турнір силачів.

1. Хто швидше перекотить бочку з одного місця на інше.

2. Піднімання дерев'яної булави.

3. Конкурс: чия рука найсильніша. (Учасники змагань, не відриваючи ліктя від пенька чи столика, намагаються притиснути руку суперника до поверхні).

4. Перетягування каната.

5. **Конкурс на кращого метальника списа. Хто далі?** (Можна кидати м'яч, який імітує козацьке ядро).

6. **Втеча полоненого з неволі.** Представники братства із зав'язаними руками й ногами, роблячи стрибки, долають певну дистанцію. Хто спритніший?

7. **Передача козацького пакета.** Четверо або шестеро братчиків передають пакет почергово один одному, дотримуючись правил естафетного бігу. Виграє та команда, яка першою доставить пакет наказному гетьманові.

8. **Розпалювання невеликого багаття.** Кожне братство завчасно виготовляє невеликі вишки, верхня частина яких оббивається листовим залізом, нижча – солома, сухий хмиз. Виграє той колектив, який витратить менше сірників і менше часу на розпалювання багаття.

9. **Конкурс на кращого оповідача.** Протягом двох хвилин один із братчиків розповідає якусь історію з життя козаків. Теми розповідей можуть бути такими: Подвиг Байди Вишневецького; Іван Сірко – славний кошовий; Перемоги Богдана Хмельницького; Останній кошовий Петро Калнишевський; Слово про Чорноморсько козацтво; Мужній полковник Іван Богун; Видатний полководець Петро Сагайдачний.

10. **Конкурс "Наша мова калинова".** В ньому беруть участь кілька груп з однаковою кількістю братчиків. Кожен з учасників конкурсу голосно

називає народне прислів'я. Виграє та команда, яка назве більшу кількість прислів'їв, зробить менше пауз та помилок.

11. Конкурс на краще проведення національної гри, яку можна вибрати із збірника "Летіла сорока по зеленім гаю" (К., 1990).

12. Закінчується змаганні конкурсом на кращий "Козацький бюлетень", у якому писарі дотепно розповідають про хід забав.

Після оголошення результатів змагання переможцям вручається кубок імені Івана Сірка, ім'я якого носить Старобалашівська паланка. Із співом козацької пісні "Ой на горі та й. женці жнуть" школярі залишають місце проведення змагань.

2. 2. СЦЕНАРІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ЮНАЦЬКОГО ВИШКІЛЬНОГО ЗБОРУ КОЗАЦТВА "І ПОКАЖЕМ, ЦО МИ, БРАТТЯ, КОЗАЦЬКОГО РОДУ"¹

Регіональний юнацький вишкільний збір козацтва проводиться з метою, відродження патріотичного руху козацтва, виховання національної гідності і духовності, вивчення історії України, відновлення пам'яток історії і культури періоду козацтва, фізичного вдосконалення і загартування юнаків та підготовки їх до служби в Збройних Силах України.

Збір проводиться щорічно в червні поблизу м. Берестечка Горохівського району Волинської області.

Засновники збору:

Міністерство України в справах молоді та спорту;

управління в справах молоді та спорту і обласне управління освіти.

На збір запрошуюються команди—"курені" у складі 9 юнаків віком 14-15 років від кожного міста, району Волинської області та по 1 команді від областей України. Сім юнаків беруть участь у семи видах індивідуальних змагань, два – в культурно-конкурсній програмі, всі – в командних змаганнях.

Кожна команда—"куринь" має єдину парадну форму, форму для змагань, "куринний клейнод", "куринні" заклик та пісню. Очолює "куринь" – "куринний атаман".

Програма збору включає:

- а) спортивно-козацькі змагання;
- б) козацькі забави;
- в) конкурси:
  - "Анумо, козаки!";

---

¹ Збір проводився на Волині поблизу Берестечка.

- курінних клейнодів;
- курінних газет.

г) акцію відродження історико-культурних пам'яток періоду козацтва в Україні;

д) похід по історичних місцях періоду національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 років на Волинсько-Рівненській території, відвідування музею "Козацькі могили" в с. Пляшева Рівненської області;

е) історико-пізнавальну культурну програму.

СПОРТИВНО-КОЗАЦЬКІ ЗМАГАННЯ

Командні змагання.

Козацька естафета.

В естафеті бере участь команда в складі 9 учасників.

I етап – біг 30 метрів;

II етап – "віз" – чотири учасники пхають віз, а п'ять їдуть на возі;

III етап – біг по купках; на відстані один від одного розташовано 10 гімнастичних обручів (купок);

IV етап – "перелаз" – на дистанції естафети стоять щити заввишки 180 см, всі учасники команди долають перешкоду;

V етап – переправа через водяну перешкоду;

VI етап – лабіринт;

VII етап – переправа по розібраному мосту;

VIII етап – перевезення воза (чотири учасники пхають, а п'ять на возі сидять) Фініш.

Естафета проводиться на час, за кожне порушення умов естафети команда отримує по 20 штрафних секунд.

Перетягування каната

Склад команди 9 чоловік. Змагання проводяться по підгрупах за круговою системою з 3-х спроб.

Індивідуальні змагання

Змагання з гирьового спорту

У змаганнях бере участь один представник від команди. Вагова категорія абсолютна, вага гирі 16 кг, вправа: ривок гирі однією рукою.

Переможець визначається за найкращий показаний результат в ривку.

В командний залік ідуть результати згідно із зайнятими місцями; за невивставленого учасника збірна команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок.

Метання списа

У змаганнях бере участь один представник від команди. Вап списа 500 г. Метання списа здійснюється в ціль.

На відстані 25 метрів, 30 метрів і 35 метрів на секторі для метання (коридор сектора – 10 метрів) знаходиться три круги в 1,5 м. Учасник має три способи: круг на відстані 25 метрів – учасник отримує 10 очок, 30 метрів – 20 очок, 35 метрів – 30 очок.

Переможець визначається за найбільшою сумою набраних очок в 3-х спробах. В разі однакової суми, переможець визначається по найкращій спробі. Якщо цей показник однаковий, то переможець визначається по результату першої спроби.

В командний залік ідуть результати згідно із зайнятими місцями, за невивставленого учасника команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок, за нульовий результат команда отримує останнє місце.

Стрільба з пневматичної гвинтівки

У змаганнях беруть участь по одному представнику від кожної команди. Стрільба з пневматичної гвинтівки на відстані 10 метрів у мішень № 6: 3 – пробних, 5 – залікових. Переможець визначається за кращу суму очок. Якщо два або більше учасників наберуть однакову кількість очок, проводиться перестрілка з одного пострілу.

За невивставленого учасника команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок, за нульову оцінку команда отримує останнє місце.

Боротьба на руках

У змаганнях бере участь один представник від команди. Змагання проводяться по підгрупах за олімпійською системою, в 3-х спробах за правилами змагань з армретлінгу.

Фіналісти за 1-4 місце змагаються за круговою системою, за 5-9, 10-14, 15-19, 20-24 – за олімпійською системою.

Метання колоди

У змаганнях бере участь один представник від команди. Метання колоди проводиться довільним способом на відстань з трьох спроб. Переможець визначається по найкращому результату, в разі однакового результату переможець визначається по кращій другій спробі.

За невивставленого учасника команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок.

Боротьба на колоді

Від команди бере участь один представник. На колоді стоять два суперники, взявшись за руки, по команді намагаються зштовхнути один одного.

Змагання проводяться в підгрупах за круговою системою з трьох спроб, в фіналі за олімпійською системою. За невивставленого учасника команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок.

"Бочка"

Від команди бере участь один представник. Стоячи на бочці учасник повинен подолати відстань 20 метрів на час. Якщо учасник не втримався на бочці, він починає з старту. Кількість спроб – 3.

Переможець визначається найкращим результатом. За невивставленого учасника команда отримує останнє місце плюс 10 штрафних очок.

Нагородження

Переможці змагань нагороджуються:

- в командному заліку за I, II, III місця – кубкам, грамотами, і грошовими преміями;
- в особистому заліку з видів програми за I, II, III місця – грамотами і грошовими преміями;
- в командних видах: козацькій естафеті – за I, II, III місця; в перетягуванні каната – за I, II, III місця – грошовими преміями.

КУЛЬТУРНО-КОНКУРСНА ПРОГРАМА

Конкурс "Анумо, козаки!", веселі козацькі забави передбачають змагання на кмітливість і винахідливість, знання історії козацького руху, життя, побуту і обрядів козаків, козацьких пісень, конкурси болільників, у тому числі номери художньої самодіяльності на козацьку тематику.

В конкурсі "Анумо, козаки!" беруть участь дві збірні команди (по одному представнику від кожного куреня), в козацьких забавах – всі бажаючі.

Конкурс курінних клейнодів. Клейнод – емблема куреня, виконана на цупкій тканині фарбами, розмір 30x40 см, укріплена тканина на деревку висотою 2 м.

Конкурс курінних газет на тему: "Як були ми козаками...". Заготовка розміром 50x70 см, допускається попереднє оформлення. Заповнюється під час збору. Оцінюється зміст і оформлення.

Переможці кожного з конкурсів нагороджуються подарунками або грошовими преміями.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Фінансування всіх витрат, пов'язаних з підготовкою та проведенням збору, харчуванням та розміщенням учасників, суддів та членів журі,

оплатою проїзду та добових суддям та членам журі проводиться за рахунок засновників збору.

Витрати на проїзд учасників до місця проведення збору і назад здійснюється за рахунок відряджаючих організацій.

Оргкомітет збору може залучати додаткові кошти спонсорів, інших організацій та підприємств на матеріальне забезпечення збору.

Всі кошти на підготовку та проведення збору акумулюються на рахунку обласного управління в справах молоді та спорту, яке несе повну відповідальність за їх доцільне використання.

Для підготовки та проведення збору наказом по управлінню в справах молоді та спорту створюються оргкомітет, головна суддівська колегія спортивно-козацьких змагань та журі конкурсів.

Підтвердження про участь у зборі надсилаються за адресою... В мандатну комісію представник команди в день заїзду подає заявку (форма заявки – додаток № 2), завірену лікарем на кожного учасника, свідоцтво про народження та учнівський квиток. Термін подачі заявок до...

ПРОГРАМА

регіонального козацького вишкільного збору козацтва
Червень 1993 року

1-й день

- до 14.00 - заїзд команд у м. Берестечко Горохівського району
Волинської області (автобусна станція). Перевезення
учасників транспортом оргкомітету до місця
проведення збору, реєстрація та розміщення;
- 14.00-15.00 - мандатна комісія;
- 15.00-16.00 - обід;
- 16.00-18.00 - нарада оргкомітету збору з участю головної
суддівської колегії, членів журі та представників
команд;
- 18.00-19.00 - відкриття збору;
- 19.00-20.00 - вечеря;
- 20.00-22.00 - культурна програма.

2-й день

- 8.00-9.00 - сніданок;
- 9.00-13.00 - індивідуальні спортивно-козацькі змагання;
- 13.00-14.00 - обід;
- 14.00-19.00 - індивідуальні спортивно-козацькі змагання;
- 19.00-20.00 - вечеря;
- 20.00-22.00 - культурна програма.

3-й день

- 8.00-9.00 - сніданок;
- 9.00-17.00 - похід в с. Пляшева у музей "Козацькі могили" (обід
– сухим пайком);
- 17.00-18.30 - вільний час;
- 18.30-19.00 - конкурс курінних клейнодів;
- 19.00-21.00 - конкурс "Анумо, козаки!"

4-й день

- 8.00-9.00 -сніданок;
- 9.00-13.00 -естафета, перетягування каната;
- 13.00-14.00 - обід;
- 14.00-18.00 - естафета, перетягування каната;
- 18.00-19.00 - конкурс курінних газет;
- 19.00-20.00 - вечеря;
- 20.00-22.00 - культурна програма.

5-й день

- 8.00-9.00 - сніданок;
- 9.00-13.00 - акція відродження історико-культурних пам'яток періоду козаччини в Україні;
- 13.00-14.00 - обід;
- 14.00-15.30 - вільний час;
- 15.30-17.00 - закриття збору, нагородження переможців;
- з 17.00 - від'їзд (вечеря сухим пайком).

ЗАЯВКА

Додаток №2

від команди _____

_____ (район, область)
на участь в регіональному козацькому ви шкільному зборі козацтва

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік народження	Вид індивідуальних змагань, конкурси	Допуск до змагань (підпис, печатка лікаря)
-------	-----------------------------	----------------	--------------------------------------	--

_____

До змагань допущено _____ чоловік
Начальник – зав.відділом
Управління в справах молоді і спорту
(чи іншої організації)

_____

Представник команди

Підпси завіряються печаткою направляючої організації

(підпис)

(підпис)

2. 3. ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ РАЙОННИХ ЗМАГАНЬ "КОЗАЦЬКІ ІГРИ"

Мета та завдання.

1. Відродження українських національних традицій.
2. Подальше залучення населення до регулярних занять фізичною культурою і спортом.
3. Організація активного дозвілля населення.
4. Визначення кращої команди для участі у "Козацьких іграх Рівненщини-93".

Місце та час проведення.

Змагання проводяться 22-23 травня 1993 року на території гідропарку м. Здолбунів. Приїзд команд до 16.00 год. 22 травня.

Учасники.

В змаганнях беруть участь збірні команди сільських Рад з залученням господарств, шкіл, клубів, що знаходяться на їх території. До складу команди (куреня) входять 10 козаків та один курінний. Вік козаків довільний.

Керівництво.

Загальне керівництво підготовкою; проведенням заходу здійснює районний відділ у справах молоді та спорту, районна рада КПФСТ "Колос". Безпосереднє проведення покладено на головну колегію суддів.

Програма змагань.

Боротьба руками на бочках.

Місце змагання і обладнання:

- на майданчику для змагання встановлюється бочка.
- Змагання проводяться згідно з правилами армретлінгу.
Учасники – один чоловік від кожної команди.

Метання списа на точність.

Місце змагання і обладнання:

- ігри проводилися на Здолбунівщині.
  - від місця, де стоїть учасник, на відстані 8 метрів покладено бочку, на днищі якої накреслені конкретні круги.
- Спис.

Порядок проведення:

Переможці визначаються за більшою кількістю очок, набраних з п'яти спроб.

Учасники – один учасник від кожної команди.

Пересування на бочці.

Кожний учасник має одну спробу для того, щоб пройти якнайбільшу відстань по прямій, пересуваючись на бочці, не торкаючись ногами землі.

Учасники – один чоловік від кожної команди.

Боротьба на бочках.

Місце змагання і обладнання:

- на майданчику для змагання встановлено дві великі бочки.

Порядок проведення:

Стають кожний на свою бочку і по команді намагаються поштовхами рук в плечі, груди, ноги, руки, спину зштовхнути свого суперника на землю. Поєдинок триває до двох перемог.

Учасники – один чоловік від кожної команди.

Перетягування линви.

Обладнання: линва.

Учасники -10 чоловік від кожної команди.

Змагання проводиться згідно правил змагань по перетягуванню каната."

Піднімання бочки на кількість разів.

Обладнання: бочка, наповнена піском, вагою 20-40 кг.

Учасники – один чоловік від кожної команди.

Порядок проведення;

Кожний учасник намагається двома руками підняти бочку якнайбільшу кількість разів, йому надається лише одна спроба. Піднявши бочку, учасник не може опустити її нижче пояса.

Метання булави (гирі).

Обладнання: гиря 32 кг.

Учасники – один чоловік від кожної команди.

Порядок проведення:

Учасник, тримаючи гирю двома руками внизу, намагається її кинути вперед якомога далі. Кожному учаснику відводиться три спроби.

Веслування на човнах.

Обладнання, місце змагання: два човни, змагання проводяться і водоймищі гідропарку.

Учасники – два чоловіки від кожної команди.

Порядок проведення:

Змагаються по дві команди. Кінцева мета – дійти до відмітки і звернутися назад. Переможець визначається по кращому часові.

Огляд "Козацька пісня".

Місце проведення: фестивалльне містечко.

Учасники: брати участь у конкурсі можуть як козаки куреня, так і болільники команд.

Порядок проведення:

Огляд проводиться паралельно основній програмі. Програма довільна. Можуть виступати солісти, дуети, колективи. Для оцінки представляється одна пісня.

Позаконкурсна програма.

Кінні перегони.

Порядок проведення: учасники змагаються верхи на конях. Їм потрібно пройти відповідну дистанцію чимшвидше. Переможець визначається за кращим часом.

Огляд кращого козацького табору.

Оцінюється простота, комфорт, охайність, належний санітарний ган, використання прапорів, хоругв і т. д. Місце розміщення кож-ого куреня.

Конкурс козацької вечері.

Оцінюється простота і швидкість приготування страв, їх смакові кості, оформлення.

Змагання з волейболу і міні-футболу.

Визначення переможців.

Переможці визначаються в особистому заліку – в кожному виду програми і в командному заліку – по результатах всіх видів конкурсної програми.

За перше місце в кожному конкурсі команді нараховується одне очко, за друге – два і т. д. За неучасть в одному з конкурсів команді зараховується останнє місце в цьому конкурсі плюс п'ять штрафних очок. Переможець у командному заліку визначається за найменшою кількістю очок в усіх видах програми.

Нагородження.

На перше місце в загальному заліку курінь нагороджується символічною перехідною булавою, вимпелами та грамотами.

За перше місце в кожному конкурсі козаки нагороджуються грошовими преміями та грамотами. За II–III – грамотами. З переможцем конкурсу зможуть помірятися силами глядачі; той, хто переможе в цій зустрічі, отримує цінний приз.

Фінансування.

Витрати, що пов'язані з проведенням змагань, несуть районні відділи у справах молоді та спорту, освіти, культури, райрада КПФСТ "Колос". Всі витрати на участь команд у змаганнях (проїзд, харчування) – за рахунок відряджувальних організацій.

Заявки.

Заявки, встановленої форми, підписані керівником та лікарем, подаються в колегію суддів у день приїзду. Попередні заявки завіряються обов'язково у районному відділі молоді та спорту.

Загальні положення.

"Козацькі ігри" проводяться в рамках районного фестивалю.

Кожний курінь повинен привезти з собою: офіційний подарунок, бажано продукт виробництва організації, що відряджала команду, для створення фонду нагородження;

декілька наметів (палаток) або матеріали для їх зведення, інвентар для проживання в польових умовах (казанки та пристосування для їх використання над вогнищем), спальні мішки, лопата, сокира і т. д.;

набір продуктів харчування на два дні;
табличку з назвою куреня розміром 20 см х 80 см, довжиною древка
100 см;
по можливості курені повинні мати віз в кінній упряжі;
козаки повинні бути в українських сорочках і, бажано, в шароварах
та чоботах.

2. 4. СЦЕНАРІЙ "КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ"¹

Святково прикрашений зал. У центрі – портрет Т. Г. Шевченка, під ним слова: "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине".

Звучить, елегія"М. В. Лисенка.

Виходять ведучі.

ВЕДУЧИЙ: Кому не знайоме відчуття дороги? Тут безконечне хвилювання і тривога. Численні турботи і повсякчасний потяг до пізнання. Наша мандрівка – в історію давню і близьку, хотілося б поєднати розповідь про славу Січ Запорозьку з тими піснями і думами, що їх складав народ про своїх героїв, своїх богатирів, а почнемо з легенди...

ВЕДУЧА: Колись дуже-дуже давно Бог запросив до себе дітей різних народів, щоб обдарувати їх до свята. Зібралось тут багато люду та всім знайшовся подарунок.

Німецька дитина отримала у спадок точність, акуратність; французька – привабливість, почуття гумору; італійська – потяг до мистецтва. Задоволені були і інші діти, всі розійшлися.

ВЕДУЧИЙ: Аж тільки тоді помітив Господь, що в обшарпаній одежині стоїть ще одна дитина і гірко плаче. Це була українська дитина, яка, соромлячись свого вигляду, боялася підійти ближче. Зажурився Господь – усе ж всім роздав. Захмарилося його чоло та згодом проясніло, і подарував він українській дитині найцінніший скарб – пісню, ту пісню, що ніхто її ще так не співав, ту пісню, що й досі береже в душі український народ.

1-й читець:

В серці моєму ясно

Квітне козацький цвіт.

Сяють мені прекрасні

Думи жорстокий літ.

Мов хто віки розсунув.

Степ аж двигить од гроз.

Стогне курай чи струни

Зморених сивих кобз

Коні іржуть в блакиті...

В пам'яті мало сил,

Бо ще не всі розкриті

Бокі старих, могил.

Дужо у дикім полі

Грають сліпі вітри.

Доле моя ти, доле,

Марно лиш не згори.

Серце дорогу знайде,

---

¹ Підготувала Л. І. Муравчук, провідний редактор Волинської обласної бібліотеки для юнацтва.

Бо крізь застиглу мить
З вежі безсмертний Байда
Люлькою в степ димить.

1-ша дівчина: При почутому "Байда" одразу ж пригадалися шкільні роки – "Пісня про Байду",

2-га дівчина: А ось як оповідаються ці події у "Роксолані" П. Загребельного.

3-тя дівчина: "Несподівано весь світ для Роксолани замкнувся на тому дивному Байді з його товаришами...

- Як вони там? Що робить той, якого ти називаєш Байдою?

- Ваша Величність, він співає.

- О Боже! Що ж він співає?"

- Пісні. Складає собі сам. Остання така: "Ой п'є. Байда мед-горілочку, та не день, не нічку, та й в одиночку!..."

1-ша дівчина: Думала про свій народ. Тисячі літ жив він на плودючій прекрасній землі, розметаний по широких степах, між велетенськими ріками й лісами, розірваний між нападниками, загарбниками, володарями, без міри, без пуття, без віри, але єдиний, дужий і добрий до всього живого, ростучого й текучого, до сонця, зірок, вітрів і роси. Скільки було задрісних, охочих, ворожих, які хотіли зіпхнути цей народ з його землі, погнобити, зігнути, знищити. Здавався він усім чужинцям добрим, лагідним і безпомічним, що сам упав у руки, як передостиглий плід. А він стояв непохило, вперто...

Довколишні забіяки лічили свої перемоги, а народ міг лічити хіба що кривди, завдані йому, але не скаржився, терпляче переносив горе і біду, ще й посміювався: "Чорт не вхопить, свиня не з'їсть".

- Мій повелителю, повезіть мене в Едікуле, щоб я побачила цих загадкових лицарів!

...Що може дати любов, крім клопотів?

2-га дівчина: Найближче до краю підземелля був могутній, оголений до пояса чоловік у широких, здається, з м'якого але міцного сап'яну шароварах, весь у тяжких ланцюгах, з кайданами на руках і на ногах... Дивилася, як легко ступає... до неї Байда, стояла перед велетнем безстрашна, з викликом у тендітній поставі, сказала йому неголосно своєю (і його) рідною мовою:

- Підійди... Я султанша сеї землі.

- Даруй, жінко, за мою обшарпаність. Козак – душа правдива, сорочки не має.

- в моїх жилах тече кров така, як і в твоїх.

- Чорт тобі брат, а Лицюпер – дядько, вельможна жінко!

- Я не слухатиму твоїх образ, але прошу вислухати мене... Ми з великим султаном даємо тобі свою доньку в жони... дамо тобі воїнів,

велику силу матимеш. І за все це – захищатимеш нашу землю від кримчаків.

Байда насторожився.

- Потурчитись та побусурманитись? Та хай мене сира земля не прийме!

3-тя дівчина: Роксолана відсахнулася, але не від розсатанілого козака, а від холодного голосу, що твердо пролунав з-за шовкових завісок султанської лєктики: "...Ченгелпемекі". А "Ченгелпемекі" означало: "Повісьте на гаку!". І нема рятунку...

Роксолана знесилено похитнулася, мовби зламалася.

1-ша дівчина: Багато істориків схиляються до думки, що Байда – це Дмитро Вишневецький, один із найперших гетьманів Запорозької Січі. Потрапивши в полон, він мужньо переніс усі випробування і став героєм народних переказів під іменем Байда.

2-га дівчина: Хай буде святилищем безстрашному Байді пісня, розпочата ним самим, докінчена народом, який навіки збереже мужнього козака в своїй пам'яті.

Звучить Пісня про Байду".

3-тя дівчина: Турецький хроніст Наїм писав: "Можна з певністю сказати, що важко знайти на землі людей сміливих, які б так мало дбали про своє життя і так мало боялися смерті". Народ же виявляв шану козакам словами пісні:

Дніпре-брате, чим ти славен?

Чим ти красен, чим ти ясен?

Ой я славен бурлаками,

Низовими козаками...

1-й хлопець: Саме слово "козаки" у нас асоціюється з Запорозькою Січчю. Там, де води Дніпра вільно розлипались по широкому простору, ніби хтось розсипав безліч острівців. Тут і утворилась вільна козацька республіка. Її історія знайшла відображення у народній пісні, думі. Ось прислухайтесь до однієї з них.

2-й читець: Ой не знав козак, ой не знав Супрун,
А як славонок зажити.
Гей, зібрав військо славне Запорозьке
Та й пішов він орду бити.

Ой у неділю, рано-пораненьку

Супрун із ордою стявся.

А в понеділок, в обідню годину,

Сам в невольеньку попався.

"Ох і ти, козаче, козаче Супруне,

А де ж твої прегромні рушниці?"

"Гей, мої рушниці в хана у світлиці,

Сам я, молодий, у темниці".

Ох і виведіте мене, виведіте
На Савур-могилу.
Гей, нехай стану, гляну-подивлюся
Я на мою Україну!

А з тої могили видно всі країни.
Сив орел літає.
Гей, стоїть військо славне Запорозьке
Та як мак процвітає!

2-й хлопець. Серед імен гетьманів Січі пам'ять людська зберегла і це – Петро Сагайдачний. І одразу ж на згадці "Ой на горі та й жінці жнуть". Автор "Історії Хотинської війни" Я. Собеський писав: "Скільки очолював Сагайдачний Запорозьке військо, всюди був овіяний славою подвигів на суходолі і на морі і мав незмінне щастя... Взагалі це був чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легковажив життям. У битві був перший, коли доводилося відступати – останній..."

Звучить частина пісні "Ой на горі та й жінці жнуть".

2-й хлопець: Сагайдачний завжди мріяв про піднесення українського національного життя, шукав союзу з Польщею, але козаки уже не потрібні були королеві. Сила їхня лякала, всі надії на те, що Польща колись гляне на Україну, як на свою сестру, в прах розвіялися. Він зрозумів, що кров козаків і його власна кров, пролита за Польщу, тільки зміцнила ворога козацтва. Розкайням своїм серцем він почав передчувати свою смерть од рани, добутої на війні не за рідний край, а за щастя недругів свого народу, і в останній день життя душу гетьмана охопила туга за покривджену Україну. 10 квітня року 1622-го помер на горі козацтву і всім, хто разом з ним був...

3-й хлопець: 3 Сагайдачним поруч воював Іван Сулима. Історія життя і пригод дуже схожа на долю Самійла Кішки. Коли Сулима прожив свій середній вік, то він під час морського наскоку дістався туркам у бранці. Яничари прикували на військовій галері і він побував у всіх чорноморських містах. Аж через 15 років повернувся Сулима до рідного краю. Десь року 1633-го його вже обрало козацьке товариство гетьманом. За два тижні повів військо запорозьке до Кодака – польської фортеці на Дніпровському порозі, що мала на меті замкнути Січ.

Гинули один по одному польські, хорунжі, осавули й інша військова старшина. Нарешті поляки почали просити милосердя.

– А тепер, пани брати, руйнуйте і паліть все, щоб біля наших рідних порогів і згадки не лишилося про поляків, – сказав Сулима.

Козаки щиро виконали наказ гетьмана і не полишили в Кодаку нікого, до цих пір про битву нагадують вали і рівчаки. їх не стерли навіть століття.

Звучить пісня "За світ встали козаченьки".

1-ша дівчина: Чудова пісня. Ще донедавна мало хто знав, що автор її – Маруся Чурай. З її мелодійними творами рушали в походи козацькі полки Богдана Хмельницького. І коли Марусю присудили до страти, до гетьмана помчав гінець.

1-й читець: Неси мене, коню...
Коли б хоч не пізно...
Шляхи перекриті...
І варта не спить...
Якщо я впаду –
неврятовааа пісня,
Задушена пісня в петлі захрипить!

1-ша дівчина: І привіз наказ.

1-й читець: "Дійшла що нас, до гетьманів, відомість,
Що у Полтаві скоївся той гріх,
Що смертю має бути покараний, натомість
Ми цим писанням ознайомим всіх:
її пісні – як перло многоцінне,
Як дивен скарб серед земних марнот,
Тим паче зараз, як така розруха,
Тим паче зараз, при такій війні, –
Що помагає не вгашати духа,
Як не співцями створені пісні?
Про наші битви – на папері голо,
Лише в піснях вогонь отой пашить.
Таку співачку покарать на горло, –
Та це ж не що, а пісню задушить!
...За її пісні, що їх вона складала,
За те страждання, що вона страждала,
За батька, що розп'ятий у Варшаві,
А не схилив пред ворогом чола, –
Не вистачало б городу Полтаві,
Щоб і вона ще страчена була!
Тож відпустити дівчину негайно
І скасувати вирока того".
Універсал прочитано публічно,
Щоб справу тую уморить навечно.

2-га дівчина: Смерть обійшла Марусю стороною, а натомість на горизонті висвічувалась уже зірка безсмертя. Бо невмируща пісня, яку підхопив народ і з якою живе, боронить свою землю.

Звучить пісня "В кінці греблі шумлять верби".

1-й хлопець: Пригадалися слова: "Ой з-за гори сніжок летить, ой там козак убит лежить! На купину головою, накрив очі муравою, а

рученьки китайкою, а ніженьки нагайкою..." Неначе мати-Україна в сльозах схилилася над тілом свого сина і тужить-промовляє...

2-й читець:

Занемігся мій кінь у холоднім степу,
Обминаючи клятї байраки.

Бляклі зорі закрив чорний ночі зіпун,
І справляли бенкет вовкулаки.

Вже й надію згубив у густих поליках,

Коли раптом з колодязя ночі

Погляд мій прикувала жарина вікна,

І відстали жажкі поторочі.

Я до того вікна своє серце послав.

Кінь побіг норовисто і хвацько...

В теплу хату дівчина мене завела,

Словом вигріла душу козацьку.

А як ранок надів золотого вінця,

Як на свіжій прощалися стежці.

Мед не випитих вуст піднесла до лиця

І напутила: „Будь обережним“.

Я поїхав.

І от... не вберігся таки:

Бій дістав мене шаблею турка.

несуть мене друзі мої, козаки,

До останнього в світі притулку.

Я лежу у землі, а в крутій небесі

Орла зграя життя прославляє.

Я все бачу і чую, повірте, звідсіль,

І їй... та наймення не знаю.

Відшукайте, орли, кару зірку мою,

Передайте їй слово покути:

Я любив, і люблю,

та в нещаднім бою

Ні, не міг обережним я бути.

Звучить музика В. Губи до "Лісової пісні".

2-й хлопець: Якщо, можливо, прізвисьце когось із гетьманів хтось чує вперше, то Богдана Хмельницького знають усі. Йому присвячено багато дум, пісень, переказів. "Славний Богдан", "Батько Хмель", "Мужній батько" – такими епітетами нагороджували і сучасники, і нащадки гетьмана. І справді, було за що прославляти: з незначною силою у 8000 запорожців спромігся він зробити те, про що мріяли й чого не досягли його попередники Наливайко, Лобода, Жмайло, Тарас Грясило, Сулима, Павлюк... Він збудив український народ до національної свідомості, розбурхав його, визволив із довговічної польської неволі; Україна стала вільною і визнавала владу тільки гетьмана Хмельницького.

Серед невтомної 9-річної боротьби він занедужав і 27 червня 1657 року помер. Перед смертю зажадав, аби козаки вибрали нового гетьмана, щоб знати, в чії руки перейде влада.

1-й читець: Богдан журився люто,
Як смерть гострила ніж.
Кому ж віддати шаблю?
В землі зітлів Тиміш.
А Юрчик вріже пальчика,
Вмирай, а правду ріж.

1-й хлопець: Народ оспівує Богдана Хмельницького, і дещо незвично звучать слова Т. Шевченка у "Розкритій могилі".

2-й читець: Ой, Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну,
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колиці задушила б,
Під серцем приспала.

2-й читець: Якби ти знав... якби ти уявляв,
Що після тебе з твоїм краєм стане,
У Переяславі нікого б не вмовляв,
Не поспішав би так, старий Богдане.
Задумався б, чому твій побратим,
Молодший, із ясною головою,
Ніяк не хоче годитись із тим,
Щоб долю поєднати із Москвою...

Якби ти знав, що вродиться змія,
Обплутає Україну, Січ ужалить.
Здвинулася б тоді твоя рука,
Шукаючи рятуйте для держави.
Якби ти знав, то б вихопив меча
І, проклинаючи трикляту долю,
Вже б до останнього Україну захищав
І, може б, так здобув для неї волю.

2-й читець: Говорячи про Богдана Хмельницького, ми не вправі обминути битву під Берестечком. Ця битва найбільша за кількістю її учасників на території нашої країни до початку ХХ століття – 300 тисяч чоловік з обох сторін. Три дні козаки і повстанці виявляли виняткову

мужність, і хтозна, як би склалася доля, коли б не підла зрада хана Гірея. Запорожці відступили, чекаючи Богдана Хмельницького, а його хан захопив в полон. Зрозумівши, що гетьман не повернеться, вони вночі вийшли з оточення, потім був легендарний подвиг трьохсот...

3-й читець: В береги, аж до самої річки,
Упродовж буревісних років,
У жалобі приходять лиш нічка
На поклін до могил козаків.
І завжди у долині зеленій,
Де за раттю проходила рать,
Щось ясніє... неначе знамена –
То дві свічки в п'ятим'яйорять.
І здається, хтось жалісно кличе,
Хтось блукає у сірій імлі...
Ні, то чайка так сумно китче
І в зажурі стоять журавлі.
Спіть спокійна... у вас є сторожа,
Що відхилить жорстоку ріку.
То ж стоять біля вас мати Божа
Й Україна в терновім вінку.

Звучить початок пісні віддається вітер в серці".

1-й хлопець: Козацька Рада в пам'ять заслуг Богдана Хмельницького проголосила 16-літнього Юрка – молодшого сина – гетьманом України. Одначе згодом старшина збагнула, що юнакові ще не під силу гетьманська булава, і Юрко її поклав, а на його місце став генеральний писар Іван Виговський.

2-ий хлопець: Після того, як Виговський уклав угоду й Україна нову потрапила в залежність від Польщі, серед козаків і народу посилювалось невдоволення політикою гетьмана. Таким чином, через два роки Юрась знову здобув гетьманську булаву. Були в нього й успіхи, але були й прорахунки. Характером слабавольний, хворобливий, він деякий час пробув у ченцях, але потім знову одержав титул гетьмана. Та неславно закінчилось життя нещасного наступника славного Богдана: за вироком трьох турецьких пашів йому накинули мотузку на шию, задушили, а тіло поглинула річка.

Звучить увертюра М. Лисенка до опери "Тарас Бульба".

1-й хлопець: Важливі доручення Богдана Хмельницького часто виконував Петро Дорошенко. На початку 1660-го року він стає Чигиринським полковником і разом з іншими козаками іде до Москви просити відмінити окремі статті Переяславської угоди. Пізніше став гетьманом Правобережної України. Мріяв об'єднати її з Лівобережною, та зустрів протидію І. Самойловича. Тривала боротьба, безнадія змусили

Дорошенка зректися булави і здатися Самойловичу. Решту свого життя прожив тихо у маєтку, де й помер 1698 року.

Звучить частина пісні "Ой на горі та й жєнці жнуть".

1-й хлопець: А І. Самойлович став гетьманом і Правобережної України. Під час походів турецької армії в Україну його війська спинили турків, незважаючи на заперечення Самойловича. Лівий берег опинився під владою Російської держави. Правий був відданий Польщі. 1687 року після невдалих походів на Туреччину та Крим усю відповідальність за них було покладено на Самойловича, якого заарештували і заслали Сибір. В Тобольську він і помер.

1-й хлопець: По смерті І. Самойловича гетьманом обрано Івана Мазепу. Скільки він мріяв про вільну, самостійну Україну! А назвали його зрадником і стільки віків проклинали... а поверни історію інакше...

Читець від імені І. Мазепи: ...Присягаю,... що не для своєї користі, не для вищої почесті,... а тільки ради всіх вас, ...ради жінок і дітей наших, ради загального добра матері нашої бідної України, для користі усього війська Запорозького і народу українського, для возвищення й розширення прав, вільностей хочу я при помочі Божій так робити, щоб... не погибли як з московського, так і з шведського боку.

Я так люблю твої дороги,
Моя Україно сумна.
Ти на груді моїй як рана...
О, як залізно вірю я,
І шабля золота моя, Мазепи, гетьмана Івана,
Над трупом ката засія!

1-й читець:

Чого ж Мазепа не розбив
І не злетів він до висот?..
Бо не пішов за ним народ
Шляхом і радості й надії.
Не розумів його він мрії.
Та й як він зрозуміти міг
На перехресті злих доріг,
Під ураганами незгод!
Бо помиляється й народ,
І гається, як від бур лозина,
Та не ламається з негод.
Куди, куди піду од суму?
Під землю чи в глибини вод?!
Хіба ж я міг таке подумать,
Що проти мене мій народ?..
Що він мої розіб'є мрії
Так, як Петро чужинну рать

**Читець від
імені Мазепи**

2-й читець:

Хай про Мазепу спіє мій лине,

Хоч він був пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав.

1-й хлопець: Помер Мазепа 21 вересня 1709 року в м. Бендери, що в Молдові.

3-й читець: Кричать твої рани.
Гірчать твої віхи. Катране, катране!
Потоптаний цвіте...
Кобзарська зірниця
Упала в руїни.
На цвітові-крівця
Синів України.
В Кобзарських могилах
По кобзі сховали,
Щоб степ тобі квилів,
Щоб діти – співали:
Допоки ще рано, –
Допоки не пізно,
Заквітнем катраном
На полі вітчизни...
Допоки іде видно,
Допоки не смеркло –
Вітчизні заквітнем
Катраном безсмертним!..

Звучить пісня "Славне військо Запорозьке гине",

1-й хлопець: Декілька разів обирався кошовим отаманом Запорозької Січі Іван Сірко. За підрахунками Д. Яворницького, він вчинив 55 походів проти Османської імперії та Кримського ханства і жодного разу не зазнав поразки. За народними переказами, запорожці на чолі з Сірком надіслали турецькому султанові у відповідь на його вимогу підкоритися Туреччині листа, в якому висміяли і відкинули ці домагання. Переказ став сюжетом для відомої картини І. Репіна "Запорожці пишуть листа турецькому султанові".

2-й – хлопець: Переказують, що якимось, визволивши з турецької неволі багато українського люду, Іван Сірко запитав: "Куди підете?". Чимало захотіло повернутись до Туреччини. Козаки, спочатку відпустивши гурт, згодом, за наказом Сірка, посікли його, плачучи й промовляючи: "Простіть, братове, та б'ємо вас, аби чужаків не плодити".

1-ша дівчина: Козаки були віддані своєму товариству, любили влучне слово, дотепні жарти, вигадки й розваги, а над усе – пісню. "На війну було йдуть з радістю... а з війни повертаються з музикантами та піснями... чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же і пісню складуть на той випадок" (Д. Яворницький).

ПІСНЯ

Біля Чигирину,
У степу широкім,
Там могила скіфа,
Воля козака.
Вони пам'ятають
Червоні жупани,
Чують голоси Гонти
І Залізняка.

З високої кручі
Чути стогін болю.
Подивись, Тарасе,
На дітей своїх,
Що забули мову,
Розіп'яли волю,
Нині топчуть славу
Прадідів святих.

За що наші предки
З ляхом воювали
І за віщо Гонта
Порубав синів?
Правнуки Богдану
Коня осіддали.
иїхав на площу
І закам'янів.

Що ж нам скажуть люди.
Що нам скажуть внуки?
Хто ще на Україні
Буде панувать?
Розірвали груди
Її сестер руки,
Потоптали душу,
А сини мовчать.

2-га дівчина: Як бачимо, козацькі часи сприяли поетичному пісенному пробудженню народу, та і не лише цьому. Духовність, освіченість, суворе дотримання законів. Повага до думки кожного. Відкриті кордони. Ринкові відносини. Навіть фермерська система господарювання. Все, до чого прагнемо сьогодні, виявляється, було втілене в житті козацької республіки – Запорозької Січі, заснованої 500 років тому.

1-ша дівчина: Та поступово Січ почала, занепадати. Козакам оголосили монаршу волю про її скасування і вони поклали зброю на майдані. Січ розорили – та так, що жодного сволока з куренів (а було їх 38)

не лишилося. Одразу ж по скасуванні Січі. Катерина почала дарувати козацькі землі царським вельможам, воєначальникам, німецьким, сербським та іншим колоністам. Отак Російська імперія "віддячила" запорожцям за військову службу проти турків і татар.

2-га дівчина: А славу Січі в гущу народу понесли кобзарі. У думках і піснях оспівали вони подвиги захисників рідної землі.

1-й читець: Розказали кобзарі *там*
Про війни і чвари,
Про тяжкое лихоліття...
Про лютії кари,
Про все розказали...

2-й хлопець: Пам'ять про Козацьку республіку викреслювали із свідомості народу протягом віків. Нині патріархи нашого кобзарства розповідають уже не пошепки на вухо один одному, а на повен голос, як перед війною 300 народних співців України та Кубані зібрали буцімто на з'їзд, повантажили у товарні вагони, завезли до якоїсь північної Тмутаракані й поскидали (сліпих!!!). в сорокаградусний мороз до глибоченного яру на повну загибель.

1-й хлопець: У ті ж 30-ті роки зібрали їх кілька сот під Полтавою, близько 1000 – до Харкова. Радо їхали кобзарі у вишиванках на фестиваль, та назад вони, на жаль, не повернулись. Лише 1 чи 2 врятувалося, вилізли з-під купи трупів. Про цю трагедію розповів відомий кобзар Адамцевич, котрий випадково не поїхав.

3-й хлопець: Він же потерпав не раз від роменських міліціонерів, які "порахувавши" йому ребра, вивозили сліпого далеко в степ й кидали напризволяще. Кобзар навіть пісню склав про це:

Ой, Боже мій милий!
Який світ настав –
Міліціонер в старця
Поводирем став.

1-й хлопець: Наша пам'ять береже імена найбільш відомих кобзарів, які з покоління в покоління передавали думи і пісні. 1-ша дівчина: Кобзар Ригоренко та його побратими донесли до нас пам'ять про героїв у думках "Самійло Кішка", "Маруся Богуславка", "Козак Голота" та інших.

Звучить, Дума про козака Голоту".

2-га дівчина: З козаками ділив їх бойову і трудову долю Данило Бандурка. У турецький полон потрапив Грицько Кобзар, де організував втечу козаків, за що йому викололи очі, він добрався додому і грав козацькі пісні.

1-ша дівчина: Прокіп Скряга та Василь Варченко за часів Коліївщини були замордовані саме за козацькі пісні.

2-га дівчина: Помер у селянській свиті Остап Вересай. З його голосу М. Лисенко та П. Чубинський записали думи "Як три брати з Азова втікали", "Про вдову і трьох синів", "Думу про Федора Безрідного" та ряд пісень.

1-й хлопець: Мордували пісню. 300 000 їх у народній скарбниці України. Та чи лише 300 000? А скільки недоспівано в часи притишеного, глухого співу, в часи мовчання? А скільки втрачено-загублено на дорогах голодомору, війни, сваволі!

1-ша дівчина: Тож давайте співати. Про все. І про червону калину, нев'янучу, про силу козацьку, про Україну невмирущу. Не. шкодуймо слів, бо мову мудру маємо! Не барімося, бо час іде...

Звучить початок пісні "Червона калина".

2-й хлопець: У цій пісні сконцентрувалася вся програма українських січових стрільців. Тож не випадково вони взяли її за свій гімн і народ ще додав:

Не хилися, червона калино, –
маєш білий цвіт
Не журися, славно Україно, –
маєш добрий рід.

1-й хлопець: До речі, саме на спомин про славно Січ Запорозьку . українське військо назвало себе: Українські Січові стрільці. А заснувалось воно на Західній Україні.

Звучить пісня "Як поборем вороженьків – слава не загине".

1-й читець:
Гей Січ іде,
Красен мак цвіте.
Кому прикре наше діло –
Гей Січ іде,
Топірцями брень.
Кому люба чорна пітьма,
Гей Січ ще, підківками брязь,
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!

Звучить пісня віддається вітер в серці".

2-й читець:
Годі діти, годі нам журитися,
Промайнула та страшна пора.
Нову казку шепче давнє жито
І встає над світом батько Ра.
Підемо обкрадені і голі,
Підемо убогі і святі
У правічне боже дике поле
Між квітки пахучі і густі!
Україна, зоряна дівиця,
Всіх покличе з тої далини,

І до неї прийдуть поклониться
Нові діти, нові Ра-сини!
3-й читець: Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..
Звучить продовження пісні "Червона калина".

2. 5. ВЕЧІР КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ З ПОСВЯТОЮ В КОЗАКИ¹
*Звучить пісня на слова О. Кониського, музику М. Лисенка "Боже великий,
єдиний".*

Читець: Де Дніпро наш котить хвилі,
Рве стрімкі пороги,
Там країна, вся зелена,
Славний край розлогий.
Там козацтво виростало,
Слави, волі здобувало.
Україно, Україно, славний край козачий!
Там, де Чорне море грає,
Де Дністер хвилює,
Де шляхами, де степами
Чумаки мандрують.
За народ там і за віру
Ніс життя козак в офіру.
Україно, Україно, славний край козачий!
Там була і січ лицарства,
Там були гетьмани,
Їх затьмяний Дон і Кубань,
Томлять їх лимани.
Перед ними у Стамбулі
Крився турок в Едикулі.
Україно, Україно, славний край козачий!
І не стало Запорожжя,
Вже нема гетьманів,
Над степами України
Чути звук кайданів.
І, мов сонця квітка в полі,
Воскресіння жде і волі
Україна, Україна, славний край козачий!

---

¹ Підготувала З. Г. Корчинська, головний методист- Волинської обласної бібліотеки для юнацтва.

(Володимир МАСЛЯК).

1-й ведучий: Відгомоніли століття з того часу, як в пониззі Дніпра, за його порогами, мужні і вольнолюбиві лицарі заснували Запорозьку Січ. Світ звав їх козаками.

2-й ведучий: "Лотри-розбійники", – шельмували їх в сенаті польські шляхтичі.

"Гнездо своеволия", – писала Катерина II у своєму маніфесті 1775 року про скасування Запорозької Січі.

1-й ведучий: А народ оспівав у своїх думах, піснях, легендах цих "святих лицарів, захисників вітчизни". Що лишилось після доблесного запорозького козацтва? Славетний дослідник і патріот козацтва Дмитро Яворницький з любов'ю і сумом свідчив:

Читець в образі: "Лишилися високі могили, які гомонять уночі з буйним вітром про минулі та славні події запорожців, лишилися міста січей, де колись морем клекотіло козацьке життя, а тепер бувають бур'яни поверх білих козацьких кісток, лишилися пречудові думи та історичні пісні, які виспівують сліпі кобзарі, лишилися де-не-де старовинні запорозькі церкви, де колись голосно» підносились гарячі молитви бо Бога із уст козаків: нарешті, лишився старий дід Славути, Дніпро, який колись-то любо колихав на своїх чистих і гомонливих хвилях високі і легкі козацькі чайки, а тепер стих і занімів.

...І все ж таки, хоч згнули запорожці, та не згинула їхня слава, слава великих героїв, певчих лицарів, могутніх велетнів, котрі поклали свої голови за віру, за народ, за людські права, за безцінну волю".

2-й ведучий: Нині, з поверненням і утвердженням української державності, ми не тільки відкриваємо нові, невідомі сторінки історії запорозького війська, а є свідками процесу відродження козацького руху; поряд із відновленням таких організацій як "Пласт", "Сокіл", "Січ" народжуються і міцніють юнацькі об'єднання суто козацького характеру, такі, як "Джура".

1-й ведучий: Козацька чайка "Пресвята покрова" Львівського товариства "Кіш" з 45 козаками на борту в липні 1992 року пройшла шляхами-запорожців з Канівського водосховища аж до берегів Іспанії. Козацький корабель 17 століття "Еней" Одеського центру екологічного туризму пройшов до берегів Неаполя. Про морську

"славу козаків знову заговорили в Туреччині, Греції, Італії та Франції.

2-й ведучий: В містах і селах України з'являються курені, полки, паланки, січі нового козацтва, вони ґрунтуються на випробуваних віками козацьких традиціях, і сьогодні, шановне товариство, ми зібрались, щоб посвятити, в козаки достойних юнаків, які вивчали козацькі звичаї, їх мудрість, досвід та історію. Ми не маємо на меті влаштувати маскарад в козацькому вбранні, а бажаємо лише відродити почуття святості, традицій та вдячності до попередніх поколінь козаків, які рятували Україну від поневолення. Просимо юнаків зайняти свої місця.

(Під звуки "Запорозької похідної" виходять юнаки у власноручно виконаних козацьких костюмах. Надається слово представнику козацької організації, до якої вступають юнаки).

1-й ведучий: Доречно згадати сьогодні, як колись козаки приймали молодь До свого товариства, де знаходив привітну зустріч всякий, хто мав волю, мужність, здатність до ратного життя.

2-й ведучий: Крім дорослих, які приходили на Січ, немало потрапляло туди підлітків і юнаків, декого з них привозили в Січ батьки, або родичі для військової науки, інші, осиротілі, потрапляли до козаків під час бойових походів і згодом усиновлялись, ще інші козаки приманювали гостинцями та ласкою, а інколи і просто перевіряли їх винахідливість та завзятість.

Оповідач в образі: *(Можлива інсценізація уривку).*

Як переманять, бувало, запорожці до себе якогось хлопця із гетьманщини, то спершу пробують, чи годиться він в запорожці, накажуть йому, наприклад, зварити-кашу: "Дивись же, вари, так, щоб не була сира, але щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. Коли буде готова, так ти вийди на курган і клич нас: ми почуємо тебе і прийдемо". Візьмуть коси і підуть як ніби косити. Та який чорт їм хочеться косити! Залізуть в очерет і лежать. Ось хлопець зварить кашу, виходить, на курган і починає кликати. А вони чують, та не відгукуються. Кличе він їх, кличе, в потім – в сльози: "Ось занесла мене нечиста сила до цих запорожців! Краще... було сидіти вдома біля батька та матері!. Ой, бідна моя голівонько! Який чорт заніс мене до цих запорожців". А вони лежать в траві, слухають все це і кажуть: "Ні, це не наш!" Потім повернуться в курінь, дадуть тому хлопцю

коня та грошей на дорогу і скажуть: "Іди собі до нечистого! Нам таких не треба!" А якийсь молодець вдасться швидкий та кмітливий, то, зійшовши на курган, крикне два рази: "Гей, панове молодці, ідіть кашу їсти!" А як не відгукуються, то він: "Ну і чорт з вами, коли мовчите! Буду я один їсти кашу!" Та ще перед відходом вдарить на кургані гопака: "Ой, тут погуляти мені на просторі!" І затагне на весь степ козацьку пісню, піде до куреня, давай кашу наминати. Тоді запорожці, лежачи в траві, кажуть: "Це наш!". Беруть коси та ідуть собі в курінь, а він: "Де вас чорт носив, панове? Кликав я вас, кликав та й охрип, так потім, щоб не захолола каша, почав сам їсти". Переглянуться між собою запорожці і скажуть йому: "Ну, Чура, вставай! Вистачить тобі бути хлопцем. Тепер ти рівний нам козак". І приймають його, в товариство.

1-й ведучий: То що, козаки приймали до свого гурту всіх підряд?

2-й ведучий: Ні, не всіх. Це свідчать і історичні джерела, і народна дума "Козацьке життя".

Кобзар чи читці в образах:

Не один козак сам собі шкодив,
Що від молодої жінки у військо ходив,
Його жінка кляла-проклинала:
"Бодай тебе, козаче-сіромахо, побили в чистому

полі

Три недолі:
Перша недоля – щоб під тобою добрий кінь пристав,
Друга недоля – щоб ти козаків не догнав,
Третя недоля – щоб тебе козаки не злюбили і в курінь

не

пустили".

А козак добре дбає,
На жінку не потурає.
Жінці віри не діймає,
Коневі частенько зеленого сіна підкладав,
Жовтого вівса підсипає.
Холодною криничною водою коня напуває.
У поход виступає.

Господь йому дав,
Що під ним добрий кінь не пристав,
Він козаків доганяв, що його козаки злюбили,
До себе в курінь пустили,
Ще й отаманом настановили.

1-й ведучий: У народі існує багато легенд про випробування прийому в козаче товариство. Розповідають, що після того, як хлопець перехреститься, його пригощали пекучим від перцю борщем. Новачок мав його з'їсти, запиваючи квартою оковитої. Опісля новачка вели туди, де – на Хортиці, чи в іншому місці на Дніпрі – лежала перекинута між скелями колода: хлопець мав пройти тим "містком", не зірвавшись у воду. Подолавши цей іспит, майбутній ' козак повинен був пропливти певну відстань супроти течії в смузі Дніпровських порогів.

2-й ведучий: Але й то ще не все. Хлопець повинен був, осідлавши дикого лошак – чолом до хвоста, – без сідла й вуздечки проскати полем і повернутися неушкодженим. Якщо хлопець "на дикому лошаку скакав", то це означало – у козаки годиться.

1-й ведучий: Чи кожен юнак проходив такі випробування, чи народ просто наділив їх богатирськими доблестями, – цього не відомо, достовірно одне: на Січ приймали незалежно від національності, віку та минулого, аби був вільний та нежонатий, говорив козацькою мовою, був православний, знав і приймав порядки та звичаї січового лицарства.

2-й ведучий: Просимо юнаків підготуватися до конкурс: "Домашнє завдання".

Звучить "Запорозька похідна".

1-й ведучий: Зараз в підготовлених сценах ви продемонструєте шановному товариству свої знання про звичаї козаків, уявлення про їх поведження в різних ситуаціях.

Можливі теми для інсценізації: (на основі публікацій – Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Т. I. – К.: Наукова думка, 1990, 576 а).

- Святкування Нового року на Січі (с. 164-165)
- Вибори кошового (с. 166-167)
- Прийом посла на Січі (с. 169-170)
- Судова процедура (с. 194-196)
- Зустріч січових козаків з козаками-зимівниками (с. 251)
- Проводи козака в ченці (с. 253-254).

1-й ведучий: В основі всього козацького життя були звичаї. З деякими з них ви сьогодні познайомились. Саме вони були законом: за звичаєм не допускались в Січ жінки, за звичаєм проводились суд і розправа, за звичаєм

збирались на ради і збори, за звичаєм жили і вмирили – спокійно і мужньо, як епічні герої. "Ось так умер мій пан-отець, царство йому небесне! І покійний дідусь, упокій його, душу Господи! Такечки і мені дайте вмерти".

Звучить "Запорозька похідна".

2-й ведучий: А зараз ми дізнаємось, хто з вас краще знає про звичаї і побут запорожців. (Відповіді по виданню: Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3-х т. Т. І. – К.: Наукова думка, 1990, с. 579).

- Козацький курінь. Поясність різні значення цього виразу. (Житло, самостійна військова частина, с. 258-259).

- Хто входив у військово старшину, які основні обов'язки вони виконували? (Кошовий отаман, військовий суддя, військовий осаул, військовий писар, с. 172-181).

- Що вважають у козаків злочинами, які були покарання? (Вбивство, побої козака козаком, крадіжка, зв'язок з жінкою на Січі, насильство над жінкою, непокора начальству, втеча з поля бою і т. д., с. 189-190)

- Яку зброю полюбляли лицарі? Чим відрізнялось озброєння піхотного від кінного козака? (Піхотний козак мав мушкет, шаблю і спис. Кінний – мушкет, шаблю, спис: та чотири пістони, с. 223).

- Кого на Січі називали сиднями чи гніздуками або в насмішку баболюбами і гречкосіями? (Козаків-зимівників, с. 250).

- Що у козаків називали клейнодами? Перерахуйте їх. (Булава, прапор, печать, пернач, літаври, значки, с. 224).

- Назвіть елементи козацького одягу (с. 196-201).

- Яке християнське свято у козаків було храмовим? (Свято Покрови Богоматері).

- Що в устрої козацьких "чайок" дозволяло їм бути маневренними та швидкими? (Чайки мали стерно з обох кінців човна, весла і вітрила, борти обов'язувались в'язанками очерету).

- Чому козаки здебільшого не носили бороди, голили голови, залишаючи "оселедці"? (Щоб відрізнитися від донських козаків, див. Сокур А. Як казали козаки // Наука і суспільство. - 1991, №5, С. 28-30).

1 ведучий: Багато хто сьогодні сприймає відродження козацтва як дивацтво, або ж потенційну загрозу спокою суспільства; значною мірою це обумовлено тим, що радянські історики зображали козаків як гульвіс та пияків, обмежених, незграбних, хоч хитруватих, які знай "спали та лежали, та горілочку пили". Чи було це справді так?

2-й ведучий: Ні! Згадаймо, що саме козаки не тільки захищали свій народ, але й освоювали нові землі, приносячи туди

здобутки культури, цивілізації, релігії, освіти. Як відомо, майже вся козацька старшина, та й чимало ' лицарів закінчували Києво-Могилянську академію, а майже всі козаки – школи джур: січові або козацькі.

1-й ведучий: Так, безперечно, любило козацтво. погуляти, особливо після вдалого походу, успішного промислу чи доброго заробітку. Любили люльку покурити, шанували міцні напої, тютюновий дим часом хмарою зависав над балкою на острові Хортиця чи в інших місцях, де гуляли запорожці. Та і для запеклих курців був суворий закон: не входити з люлькою до куреня або хати. "Люльку остав в сінях, -казали вони, – бо в хаті – Боги", тобто ікони.

2-й ведучий: До тих, хто ж за пияtkoю забував про свої обов'язки та нехтував законами війська запорозького, ставились вельми суворо. В екстремальних умовах війни чи походу пияцтво взагалі розцінювалось як злочин, і коли вряди-годи хтось порушував "Кріпкий приказ", – карали безжално: гульвісу викидали з човна або страчували на місці.

1-й ведучий: А згадаймо, що і Яворницький писав: пияцтво не схвалювалось і в оточенні службових осіб. Січова старшина пияків попереджувала особливими ордерами. Суворо забороняли таємні шинки, як "істинні притоки всяких гайдамак і харцизів".

2-й ведучий: Так, за зловживання оковитою карали і в мирний час. Збереглося свідчення про розправу над козаком Герасимом Рябим, котрий влаштував п'яний бешкет: прив'язавши до стовпа, його засікли киями. Діставалось, між іншим, не лише рядовим січовикам, а -й старшині. 1765 року за наказом кошового гетьмана Григорія Лантуха покарали, "Яко недоброго сина", самарського полковника Івана Водолагу за те, що, "помрачившись проклятою люлькою й п'янством, войсковие универсиали презрел..." Тож і зараз необхідно досягнути, щоб оковита не опорочила саму ідею відродження козацтва.

Степан Пушик "Козак гуляє".

Кобзар ЧИ читець в образі:

Козак гуляє,
Шинкарка носить,
Шинкар питає:
– Чому не ллєш?
- Не пий, козаче,

– Козачка просить.
– Не пий, козаче, Коня проп'єш.
Козак сміється,
Шинкарка носить,
Шинкар моргає:
– Замало ллєш.
– Не пий, козаче, –
Козачка просить.
– Не пий, козаче, –
Мене проп'єш.
Шинкарка швидко
Горілку носить.
– Козацтво п'яне! –
Регоче ніч.
– Не пийте, хлопці, –
Вкраїна просить.
– Не пийте, хлопці, –
Проп'єте Січ.
А турок платить.
Шинкарка носить,
І ллє горілки,
І ллє вина.
– Не пийте, діти, –
Вкраїна просить.
– Не пийте, діти, –
Я в вас одна.

1-й ведучий: Світлий бік характеру запорожців становили добродушність, щедрість, вірність своїм – до такої міри, що за козацьким правилом гріхом вважалося обдурити навіть чорта, якщо він потрапив січовикам у товариші. Поряд з гостинністю і привітністю козаки відзначались чесністю у ставленні до іновірців як на війні, так і в себе на Запоріжжі.. Католицький пастор Китович, якого в надмірних симпатіях до січовиків не запідозриш, свідчив:

Читець в образі: "Хоча в Січі жили люди різного стану – втікачі й відступники від усіх релігій, – але там панувала така чесність і така безпека, що приїжджі з товарами, чи за товарами, чи за якимись іншими справами люди не боялися й волосини втратити зі своєї голови. Можна було на вулиці залишити свої гроші, не боячись, що їх украдуть. Будь-який злочин проти чиєїсь чесності гостя чи січового мешканця негайно карали смертю".

2-й ведучий: Такі кращі риси особистості, які протягом віків намагалась формувати козацька народна педагогіка, лягли в основу кодексу лицарської честі. Назвіть відомі вам закони цього кодексу.

Учасники по черзі називають ці закони на фоні "Запорозької похідної".

- Любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до батьківщини -України.
- Готовність захищати слабших, турбуватись про молодих, дітей.
- Шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі.
- Непохитна вірність ідеям, принципам народної моральності (правдивість, справедливість, працьовитість, скромність тощо).

- Відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави^ .
- Турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі.
- Добродійність, прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів.
- Загартування і розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму.
- Уміння скрізь і всюди поступати благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

1-й ведучий: Із століття в століття козаки формували свої героїчні якості, що склали кодекс лицарської звитяги. Назвіть їх.

Учасники по черзі називають:

- Готовність боротися до загину за волю, віру, честь і славу України.
- Нехтування безпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, Матері-України.
- Ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників.
- Героїзм, подвижництво у праці і бою.

Музика стихає.

2-й ведучий: Чи не найвище цінували козаки дружбу. У військовому, повному небезпек і несподіванок житті,

козак потребував вірного товариша, який вчасно допоможе, захистить від несподіваної біди.

1-й ведучий: Існував навіть звичай побратимства, коли два козаки, зовсім чужі один одному, браталися, щоб дружба мала законну силу між побратимами. Вони йшли до церкви і тут, у присутності священника, давали такого змісту "заповідальне слово":

Читець: "Ми, що нижче підписались, склали цей заповіт перед Богом про те, що ми браття. І з тим, хто порушить братства нашого союз, той перед Богом відповідь хай воздасть, перед нелицемірним суддею нашим спасителем.

Вищенаписана наша обіцянка: щоб брат брата любити, незважаючи на напасті з боку наших, чи приятелів, чи неприятелів, та зважаючи на миротворця Бога; до цього завершуем: хмільно не пий, брат брата любить. В сім браття розписуємось".

2-й ведучий: Після клятви побратими власноручно робили позначки на заповідальному слові: слухали молитву, мінялись хрестами і іконами. Тричі цілувались і виходили з церкви рідними братами до кінця життя.

1-й ведучий: У побратимів все було спільне: вони дарували один одному коней, зброю. Ї походах, бувало, не з'їдять один без одного шматка хліба: в боях бились поруч і рятували один одного від смерті, аж до захисту власним тілом.

2-й ведучий: Коли траплялось, що когось з побратимів хтось кривдив чи ображав, то другий зараз же захищав його.

■ Якщо ж когось зрадливо вбивали, то його названий брат до кінця життя ставав месником.

1-й ведучий: До побратима з останнім проханням звертається перед смертю козак у народній думі.

Кобзар чи читець в образі:

Ой у полі помирає тіло

Козацьке, біле,

А в чужій стороні...

Ой в чужій стороні...

—Та зроби ж мені, брате,

Вірний товаришу,

Та з клен-дерева труну.

—Та ой, де ж тобі, брате,

Вірний товаришу.

Ой клен-дерева узять?

Та будеш ти, брате,
Вірний товаришу,
В сосновій лежать.

—Да поховай же мене, брате,
Вірний товаришу,
У вишневім саду
Та на жовтім пісочку,
Вірний товаришу,
Під калиною.

—Та рости, рости, дерево,-
Тонке та високе,
Кучерявее.

Та розпусти гілля
З верху до кореня,
Лист додолоньку.
Та укрий моє тіло,
Козацькее біле,
Ще й головоньку.

Та щоб моє тіло,
Козацькее біле,
Та й не чорніло.

Од ясного сонця.
Од буйного вітру
Та й не марніло.

2-й ведучий: Народні перекази зберегли нам багато випадків про те, коли козак, відшукавши побратима в неволі й не маючи коштів для викупу, віддавався сам на каторгу з тією умовою, аби турок випустив його побратима на волю. Бувало й так, що визволений, поживши кілька років на Січі, знову повертався в неволю, щоб заступити на каторзі свого вірного товариша.

1-й ведучий: То чи є серед вас, молоді козаки, такі друзі, що могли б покластися на товариша і скріпити вашу дружбу клятвою?

(Якщо знайдуться бажуючі, то вони дають клятву, братаються згідно із звичаєм і слухають слово священика).

2-й ведучий: Великої слави здобули січовики своєю боротьбою проти численних ворогів України. Слава про подвиги запорожців у боротьбі проти шляхетської Польщі, Криму і Туреччини поширилась в Західній Європі. Допомоги з боку Січі шукали уряди багатьох західноєвропейських держав." Багато православних

невільників завдячували волею сміливим козацьким походам.

1-й ведучий: Згадайте, скільки серед січовиків легендарних героїв та ватажків – славних гетьманів, кошових отаманів – Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Морозенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Петро Сагайдачний. Пам'ять про них збереглась по сьогодні.

Читець: Гей, рівняйся, військо запорозьке,
У тремтливих спогадах моїх.
Сагайдачний сходить з високості
І ступа на тесаний поріг.
Весь, як є... Цілує руку
І регоче, буйний, за столом.
Наче карти, викладає муку,
І біжать тривоги над чолом.
...Ой, рівнялось запорозьке військо...
Україна-мати на мечох.
Сагайдачний йде до нас із Січі,
Розгубивши побратимів по степах.
Ліс хрестів. Зелені кладовища.
Він все нижче голову схиля...
Не журися,
Україна, глянь, колише
У колисці слави Немовля.

(О. Сенатович. "Україна").

Звучить пісня "Ой на горі та й жєнці жнуть".

2-й ведучий: Просимо вас дати відповіді на запитання з історії запорозького козацтва:

- Ким і коли війську запорозькому були вперше пожалувані клейноди?

(Влітку 1576 року польським королем Стефаном

Баторієм).

- Кого з козаків бусурмани називали урус-шайтаном, тобто українським чортом? Які в нього були військові успіхи?

(Іван Сірко. Він переміг 54 з 55 проведених битв).

- Назвіть ім'я козака, якого двічі обирали кошовим отаманом. Чого з роду-віку на Січі не було.

(П. Калнишевський. 1762 і 1769 рр.).

- З ім'ям якого чернігівського полковника, гетьмана Лівобережної України пов'язана легенда про скарби, що ніби досі зберігаються в англійському банку? Назвіть примірну вартість скарбу.

(Павло Полуботок. 200 тис. крб. золотом).

- Хто був прийнятий у військо запорозьке під іменем "Нечеса", а згодом став ініціатором ліквідації Запорозької Січі?

(Князь Потьомкін, фаворит Катерини II).

- Цей гетьман запорозького війська був родом з Волині. За його гетьманства були побудовані перша церква святого Миколи "з шпиталем, дзвіницею і школою". Хто він, де народився, що ви про нього знаєте?

(Богдан Михайлович Ружинський, який народився в с. Ружин Володимирського повіту в 16 ст. Див.: КІНД Д. Гетьман Богданко // Молода Волинь. -1993. – 3 грудня).

- Назвіть відомих вам героїв Берестечківської битви, розкажіть про їх участь у цих подіях.

(Іван Богун – організатор виходу війська з облоги. Іван Нечай – боровився один проти польського війська протягом трьох годин. Р. Джажалія – під його керівництвом козаки за одну ніч так укріпили свій табір, що його поляки не здобули за 10 днів облоги).

- "Азовське сидіння" – про яку подію розповідає ця загадка?

(Про п'ятирічне козацьке володіння султанською твердиною Азовом, захопленою в І 637 році запорозькими козаками і утриману від 240-тисячної турецької армади).

- Про яких козацьких гетьманів складено народні думи?

("Самійло Кішка" – Дорошенко, Петро Сагайдачний – "Ой на горі та й женці жнуть", Богдан Хмельницький – "Чи то той то хміль", "Поїхав пан Хмельницький", "У Вінниці на границі", "Хмельницький і Барабаш", "Перемога Корсунська", "Дума про смерть Богдана Хмельницького", Іван Мазепа -"Семен Палій і Мазепа").

- За якого гетьмана все двадцятитисячне військо запорозьке вступило до Київського братства? (Петро Сагайдачний. Пісня "Запорозьких козаків")

1-й ведучий: Ведучи свій родовід від пращурів-богатирів, козаки прагнули розвивати в собі богатирську силу й дух, у чому домагались вражаючих успіхів. Умілі кіннотники, мореплавці, стрілки з лука і рушниці, борці, вони створили справжні козацькі школи по навчанню молодих бійців вмінню захистити себе і рідну землю від

поневолення. Існували цілі системи козацької боротьби: гопак, гойдок, спас та інші.

Отже, настав час спортивного конкурсу.

Звучить "Запорозька похідна".

Спортивні конкурси:

При можливості – демонстрація специфічних прийомів козацьких систем боротьби; перетягування каната; метання списа; боротьба на руках; вивільнення з Пут.

Читець: Нашої заслуги в тім не бачу,
Нашої не знаю в тім вини,
Що козацьку бунтівливу вдачу
Нам лишили предки з давнини.
Нам і те не добавляє слави,
Що вони від чужоземних син
Заступили землю кучеряву
Горами високими могил.
Бо коли, закохані в минуле,
Прокунаєм свій великий час
Наша лінь нікого не розлучить.
Слава ж та відмовиться від нас
Спогади докучливі, як нежить,
Що тій славі принесуть нове?
Тільки тим історія належить,
Хто **за** неї бореться й живе.

(В. СИМОНЕНКО).

2-й ведучий: Настала урочиста хвилина: прийняття юнаками козацької клятви на вірність запорозьким традиціям і матінці-У країні.

Звучить "Запорозька похідна".

Клятва Українського козака на вірність Україні:

Перед Богом нашим всевишнім, перед святою Покровою, перед українським народом і козацьким товариством – ім'ям моїх матері і батька, святою землею нашою клянусь, що готовий віддати всі свої сили і життя, захищаючи споконвічну свободу народу нашого рідного, дідівські вікові порядки та звичаї, незалежну і соборну Україну!

Присягаю, що буду стояти на смерть за свободу і незалежність України, недоторканість її кордонів і до останнього подиху життя служити їй.

Клянусь свято виконувати статут Українського козацтва, жити за козацькими заповідями, зберігати козацьку честь і гідність.

Якщо порушу цю клятву, то нехай не прийме моє тіло свята українська земля і буду я проклятий моїм родом во віки віків. (Гарт. – 1993. – 16 січня).

Надається слово для поздоровлення представникам адміністрації учбового закладу, козацьких, громадських організацій та рухів.

Вечір закінчується козацькими піснями, танцями, жартами, дегустуванням козацьких страв.

2. 6. СЦЕНАРІЙ ТЕАТРАЛІЗОВАНОГО СВЯТА КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ "А МИ ТУЮ КОЗАЦЬКУЮ СЛАВУ ЗБЕРЕЖЕМО"¹

Перед авансценою розміщені дві бутафорські сторожові вежі, біля яких стоять на варті по декілька козаків. В глибині сцени висять козацькі прапори та військові клейдони. Тут же знаходяться литаври.

У відповідний час звучить фонограма запорозького маршу. Через зал йде до сцени з бандурою, полотняною торбюю старий кобзар. Зупиняється біля козаків.

1-й козак: Кобзар, кобзар!

2-й козак: Просимо, старче божий, до гурту.

3-й козак: Звідкіля йдеш?

Кобзар: З рідного краю!

4-й козак: А що там чували?

Кобзар: А ось послушайте (*Сідає, строїть бандуру і співає*).

Ой з-за Чорного моря, з-за лиману,

Знялася чорная хмара;

То не хмара знялася, то галич погана,

То вовків-сіроманців отара.

А за хижим птаством

Налинули з гиком татари:

Край сплюндрували, худобу забрали

Жінок і дівчат у ясир погнали.

Палають церкви божі і хутори, й хати –

Нема кому нас рятувати!

Зглянься ти хоч, пречистая мати.

Не дай нам вкінєць погибати!

(Звертається до козаків):

Сини мої любі, дітки мої милі,

Орли сизокрилі!

З клекотом дужим злітайтеся одважні, веселі

Від ворога захищати наші оселі!

Козаки-довбуши б'ють у литаври.

1-й козак: Гримлять литаври, стяги пламеніють

Ген високо сонце осяває путь

2-й козак: А попід горою, ярмом долиною

Козаченьки славні у похід ідуть.

З піснею "За світ встали козаченьки" через зал (або з-за куліс) на сцену виходить гурт козаків з шаблями, пістолями, рушницями та іншою козацькою зброєю.

1-й козак: А ось і сам Тарас Бульба з синами.

¹ Підготовлено творчою фірмою "Ідея". Автор сценарію Віталій Іваницький.

2-й козак: Та з козаками-орлами.

3-й козак: Розумне слово кажи, пане отамане! Слово і тобі і синам твоїм.

Т. Бульба: Я вас вітаю не за повагу до мене, хоча й за те буде дяка до смерті, але тепер не такий час, щоб вважати на себе, на свою власну пику, тепер перед нами тяжка хвилина...

4-ий козак: Гаразд, гаразд, батьку отамане, раді слухати.

Т. Бульба: Колись-то, чували ви, наша земля красувалась і пишалась усім людям на диво. Знали нас і по Цар-градах, і в Яссах, і по Краковах; були в нас свої православні князі, а не недовірки. Та ба! Все пропало, все зруйнували бусурмани та католики; тут-то на поміч і родині, і вірі з'явилось наше товариство велике, і нема святішої віри, як наша, братове-панове... Хай лихо тяжке посипа нашу неньку, хай і в середині заводиться тля, та не вдасться вороженькам, не вдасться: товариство наше козацьке на сторожі стане рідному краєві. І коли на те піде, що буде треба вмирати, – то ніхто так не здолає вмерти, як ми!

Всі: Ніхто, ніхто!

5-й козак: Правда, батьку, спасибі за слово!

6-й козак: Ну-бо, хлопці, повстаньмо,
Годі катам на поруги
Себе віддавати!
Бо соромно на світ ясний,
На тих людей безпритульних
Що нема де дітсья...

7-й козак: Ну-бо, хлопці, повстаньмо, Пора підспіла! Беріть, хлопці, хто рушницю, . Хто пістоль, хто вила.» Не бійтеся, люди, смерті – Душа не загине! За таке велике діло – Уперед ми сміло.

Всі: За Січ! За край рідний! За всіх християн! За віру!

Козаки виконують пісню "Гей на горі, там жєнці жнуть" або звучить фонограма цієї пісні і козаки покидають сцену. Кобзар залишається на авансцені, біля однієї з сторожових веж. Світло на сцені напівтемне. Промінь світла висвічує кобзаря.

Кобзар: Зажурилась Україна, ніде ся подіти,
Витоптала орда кіньми дрібненькі діти,
Ой дрібненькі витоптала, а більших забрала,
Назад руки пов'язала, під хата, погнала.
(Грає на бандурі й співає).
Що на Чорному морі, на камені біленькому,
Що у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.

То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.
Там дівка-брайка,
Маруся, попівна Богуславка, приходжає.
Словами промовляє.

На сцену виходить Маруся Богуславка, промінь світла з кобзаря знімається.

М. Богуславка: Як обрида ця золота тюрма!

Ні щирості, ні чесної людини,
Ні вільних дум, нічого...
Шість літ, як день, минуло, утілило
В якомусь сні химернім, я п'янім чаді,
Які мене зненацька огорнули...
Там, справді нуд, журбу забути треба:
Я коренем з турецькій вже землі,
Кохання тут, і найлюбіша втіха,
І ласощі, роскоші, і пиха.
Ні батенька, ні нььки, ані брата, –
Там тільки люд коханий та церкви,
Та дорога, співуча рідна мова,
Та... Ох, нехай усе те буде сном
В моїй душі, розкішним сном, яскравим
І мрією моїх дівочих літ!
Так, так! Розвійсь ти маревом, минуле, -
Не вернешся... з теперішнім тра жить...
Час і пора туркеною ставати...
Прощай, прощай! *(Замислюється)*.

Тихо звучить мелодія східного танцю. На сцені з'являється Гірей, підходить до Марусі.

Гірей: А ти, моя зоря, щаслива?

Маруся: Я? Коли тебе я бачу
І голубят пестую, – все тоді
Втишається – і спогади, і болі... .

Гірей: Тільки тоді? *(Зітха)*. Я радий і за це.
Але скажи, моя райська утіхо,
Чого до нас душею не лежиш
І серденьком цураєшся? І досі
Минулого не хочеш ти забуть?»

Маруся: О, не питай...
Мій батько вмер... І ньька, певно теж;
Без донечки не жити їй, я знаю,
Невольництва мого їй не знести.

Гірей: Невольництва?!

Маруся: Для неї все ж я бранка,
Єдиний брат... та, певне й той...

Гірей: А я? Невже моє кохання невгасиме
Не замістить і на краплину рід?

Маруся: То пак одне, а то щось інше, друге...
Щаслива я з тобою і дітьми...

Гірей: Яка ж тобі неволя?

Маруся: Що ж, мій орле,
У примхах тут я вільна; в мурах цих,
Як пташка, я у клітці, на припоні...
Тривай! Тебе не маю я корить,
Бо сам ти раб своїх тяжких звичаїв;
У вас жінки рабині, а у нас
Вони в правах з козацтвом майже рівні;
У них жона, чи матір, чи сестра, –
По всіх світах гуляє, ходить вільно
На бесідах з юнацтвом, на ральцях.
На весіллях, на радах навіть часом...
А у сім'ї – та мати голова...

Гірей: У нас того коран не дозволяє.

Маруся: Бой ви самі нас маєте за цяць.
Захованих для хіти потайної,
Не за людей...
Ох, бідна Україно!
Ніхто тебе не захистить, ніхто.
А всяк чека, щоб лихом дозолити!

Здалека чути козацьку пісню "Стоїть явір". Зачувши пісню, Маруся здригнула і мов остовпіла, а далі аж потягнулась невидимою силою за дорогими звуками.

Маруся: Козачий спів?... З моїх країв святих?!
Ох, серце рве! Прокинулось все знову!..
Ах! Хто там, хто?.. Мій мозок запалав...
Почувсь мені коханий, кривний голосі.
Ой! Боже ж мій! Який співа то гурт?

Гірей: Невольники?!

Гірей зі злістю покидає сцену.

Маруся: Невольники?!
Свій кривний люд, свій люд хрещений, милий,
Укохана річ наша, голосна,
І чарівна, журливо-чула пісня –
О рідний край! Ох, як болить отут,
І сил нема...
Клянусь тобі цим небом пресвятим,

Клянусь судом, клянусь своїм покровом,
України покоєм я клянусь
І славою синів а завзятих,
Клянусь отцем, що визволю усіх,
Не допущу вже більше до знуцання:
Я вимолю сльозами у паші
А коли ні, – ключі у нього вкраду;
Сп'яню, присплю... заріжу, задушу...
А воленьку братам моїм добуду
І помстою за муки заплачу!

М. Богуславка рішуче покидає сцену. Знову промінь світла висвічує кобзаря, який грає та співає.

Кобзар: Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка
Добре дбає, до темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків бідних невольників
На волю випускає
І словами промовляє:
"Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
З тяжкої неволі, з віри бусурманської,
На ясні зорі, на тихі води,
У край веселий, у край хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах Нас, бідних невольників!"

На останніх акордах мелодії до кобзаря підходять козаки і уважно слухають його думу.

1-й козак: Ех, пісня ця рве душу...

Кобзар: То не пісня, а стогін ваш...

2-й козак: Та прийде час, розплатимось!

3-й козак: Нам умирати? Годі!

Стонадцять куп чортів всім ворогам у зуби!

4-й козак (напівголий, кричить): Почекайте ж, бісові татари,
дайте тільки справлю шаровари!

5-й козак (звертається до напівголого): Та цить ти, кухво обдерта.
Скажи мені, будь-ласка, небораче, а що ти там за
спідницю шиєш?

4-й козак: Повилазило хіба? Зшиваю посередині, щоб штани
вийшли...

6-й козак: Ну й голова! От пройдисвіт, паливода!

7-й козак: А свої де?

4-й козак: Свої? *(Свистить)*. Пропив!

5-й козак: Пропив штани?! Та скиньмось хоч по шагу та викупім у шинкарки штани лицареві.

(Всі козаки сміються).

4-й козак: Та подавіться ви, гречкосії, своїми штаньми! В мене і без вашої ласки вийшли штани, ще й ловкі.

(Встає і показує). Он які!

Всі: Гля, братці! От мудрагель! *(Всі регочуть).*

Один з козаків кладе на бочку каламар, папір, гусячі пера і звертається до полкового дяка Гаврила, який знаходиться серед козаків. В руках у дяка великий хрест, а за поясом пістоль і шабля.

1-й козак: Сідай, дяче, писати будеш.

2-й козак *(ставить відро горілки на бочку, дістає з широких штевнів тараню і нюхає):* Вип'ємо по одній та й почнемо. Добра тараня. Шкода горілки мало... *(зачерпнув кухлем з відра).* Пий, дяче...

Дяк *(перехрестив квартиру):* Во здоровіє Господа нашого. *(Випив, понюхав тараню і зачерпнув з відра ще одну квартиру).* Во здоровіє Діви непорочної... *(Випив, понюхав тараню і знову хоче зачерпнути, але козак відсовує відро).*

2-й козак: Зачекай, дяче. Ти що ж, на весілля прийшов, чи що? Бачиш, горілки мало, а тарані багато.

Дяк: Грішник ти, козаче. Дай випити во здоровіє апостолів святих, бо в раю не дадуть мені й краплі горілки.

3-й козак: А хіба тебе в рай пустять?

Дяк: Мене, слугу Божого, до раю візьмуть, а вас, грішників, – у пекло. В раю ж горілки не дадуть, там тільки янголи співають.

4-й козак: От халепа.

Дяк: Ви ж підете спочатку в пекло і будете казани з смолою доглядати, дрова носити, дивитись, щоб кипіла добре смола і сірка в казанах. А в них варитись будуть єзуїти, шляхта... А щоб не вчаділи ви коло казанів у смороді, чорти горілку вам носитимуть... Так років сто коло казанів будете. А потім Господь наш милостивий до раю вас візьме...

5-й козак: Років сто?

6-й козак: Ото вже попоп'ємо горілки!

Дяк: Во здоровіє Апостолів святих! *(Зачерпнув квартиру).*

6-й козак: І тих чортів, що носитимуть горілку.

Всі регочуть, а козак н'єз відра.

Дяк: Амінь! *(Бере відро і н'є).*

З-за куліс до гурту підходить декілька козаків.

7-й козак: Чолом вам, козаки! Приймайте втікачів з неволі шляхетської

1-й козак: Ану, покажіть руки.

Втікачі показують руки.

2-й козак: Наші!

Дяк: До унії не приставали? Віру християнську не зраджували?

Втікачі: Ні, пан отець.

Дяк: "Отче наш" знаєте?

Втікачі: Знаємо.

Дяк: Горілку п'єте?

Втікачі: П'ємо.

Дяк: Істинно християнські душі. Цілуйте хрест, раби Божі.

Втікачі хрестяться і цілують хрест. Один з козаків звертається до колезного втікача.

3-й козак: Це що в руці у тебе?

Втікач: Це довбня, залізом кована. Не можу підібрати шаблі. Яку не візьму – залегка...

3-й козак: А скільки Твоя довбня важить, Синку?

Втікач: Пуд чи два...

4-й козак: Ану, махни нею...

Втікач змахнув довбнею, наче шаблею, всі відскакують.

4-й козак: Чекай, чекай. Віднині довбнею ти будеш прозиватись, Так і запишемо тебе до куреня. *(Звертається до інших)* Оце козак! А ви що вмієте робити? Невже тільки горілку пити? Ану, покажіть свою козацьку майстерність!

Грають музики, козаки забавляються.

Пропонуємо декілька козацьких забав:

- група або декілька козаків майстерно б'ються на шаблях;
- хто влучніший – двоє козаків тримають на витягнутій руці шаблю, інші повинні з кроків 7-10 шапкою влучити у шаблю або потрібно закинути шапку на шаблю;

- хто сильніший – на бочці змагаються на руках або хто більше разів підніме бочку;

- хто спритніший – змагаються дві команди: двоє шароварів, в кожному штанину влазить по двоє козаків і біжать естафету:

- хто кого перетягне – змагаються дві команди: двоє стають один до одного лицем, беруться за руки, інші чіпляються за ними і хто кого перетягне;

- один тримає на витягнутій руці (на висоті пояса) шаблю, а інші скачуть через шаблю. Хто не перескочить, з того сміються.

На сцену до козаків виходить Богдан Хмельницький.

Хмельницький: Козачеству, преславному лицарству
Україна б'є до землі чолом! (*Низько вклоняється*)
Вона тепер, немов підбита чайка,
До матері на явно прилади,..

1-й козак: Хмель-батько тут!

2-й козак: Здоровий був, Богдане!

Хмельницький: Козачество! Дозвольте річ держать!

Всі: Держи! Держи! Ми слухать тебе раді!

Хмельницький: Вже десять літ в неволі ми цілком,
І маслів Став похоронив права нам.
З того часу нас ворог опряга
Й затягує ярмо на нашій шиї, –
А от тепер таке в нас завелось,
Якого з роду ви есте не чули:
Потоптані останнії права,
Зганеблена святая наша віра...

Всі: За віру – смерть!

Хмельницький: Так! Єзуїт розвів
Там унію до гвалту, до розбою:
Грабують скрізь у благочесних все;
Межує лях громадські наші землі;
Суда нема; скасовано закон;
Гвалтує пан, паскудить наші сім'ї...

Всі: До бою всі!

3-й козак: Хай нас веде на ворога Богдан!

4-й козак: Він, як орел, на шуляків ударить!

Всі (*кидають шапки* вгору Богдан Хмельницький! Гетьман наш!

Хвала!

5-й козак: О, затремтить тепер вся чорна кривда,
Охреститься земля в її крові!

Хмельницький: Спасибі вам, брати,
За шану цю (*кланяється*).
Росте і кріпне наша сила!
Я підніму бунчук за рідний люд, –
І все живе повстане скрізь за мною, –
Підніметься, як хвиля навісна, –
І ворогів-напасників потопить.

Всі (*добувають шаблі*): За віру! За наш край!

*Виконується хореографічна композиція "Козацька переможна".
Козаки покидають сцену.*

Кобзар: І лежало те поле після кривавої січі почорнілою
пусткою, ніким не оране, ніким не засіяне...

(Грає на бандурі і співає, або звучить сумна мелодія, на фоні якої читається текст):

"Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?"
"Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили,
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю.
Будете орати
Мене стиха та, орючи.
Долю проклинати".

Під час виконання кобзарем думи світло на сцені напівтемне. З різних сторін куліс на сцену з запаленими тічками виходять козаки. Вони стають в декілька рядів і сідають на одне коліно. В одній руці свічка, друга тримає спущену до низу шаблю, на якій висять козацькі шапки.

Кобзар: Все згадаймо, спомянімо
Хоч добрим словечком
На могилах, на курганах,
Що під Берестечком...

Виконується пісня "Боже великий, єдиний", або звучить фонограма цієї пісні. З глибини сцени в українському вбранні, в чорній хустині з іконою в руках повільно йде між середнім рядом до авансцени Мати-Україна. За нею, по боках, 12 козаків несуть 12 маленьких ангелочків-дівчаток в білому вбранні, білих віночках, білих накидках.

Кобзар: В красі нетлінній чарівній
Вона розкрила очі сині.
Всі козаки вклонились їй,
Воскреслій мрії України.

Мати-Україна з козаками та ангелочками спускаються в зал, вони проходять біля глядачів і покидають зал.

Козак: Ой заграйте ж, музики, ви од хати до хати,
Та нехай же не журиться за мною рідна мати.
Ой заграйте ж, музики, ви од дому до дому,
Та нехай же не журиться моя мила за мною! (*Співає*).
І шумить, і гуде,
Дрібен дощик іде,
А хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе?
Обізвався козак
На солодкім меду:
"Гуляй, гуляй, дівчинонько, –
Я додому поведу!"
Ой дівчина горлиця
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, та й умер!

Козак падає, а інші з нього сміються. Один з козаків звертається до гурту дівчат (учасників художньої самодіяльності), які знаходяться у залі.

2-й козак: Вийдеш, чорнобрива, в садочок, – розважити січовика?

Дівчина: Та вам же грих з нами й балакати...

Козаки співають та пританцьовують.

3-й козак: Ой надіну карамзина,
Бо в садочку жде її Марина...
Коли є на серці горе –
Дівчинонька заговоре!

4-й козак: От дуба та до дуба –
Дівчинонька моя люба:
Запорожця не лякайся
Та міцніше пригортайся,

5-й козак: Козакові тільки й долі,
Як горілки є доволі
Та як часом кароока
Сяде нишком коло бока!

3-й козак: Гей, хоть прив'яжіть ноги, – не здержу.
Ану, хто зі мною?

До танцю пориваються всі дівчата та козаки. Далі виконується декілька концертних номерів, пов'язаних з темою свята, які є в репертуарі даного колективу художньої самодіяльності.

Кобзар: Добре, браття, добре козарлюги!
Поки є ви, не загине Січ,
Покорять невольничі фелюги,
В тій пожежі згине темна ніч.

Звучить мелодія Запорозького маршу". Через зал до старого кобзаря йде маленький хлопчик в українському вбранні. Дає старому кобзареві хлібину.

Хлопчик: Українська пісню!
Ти пройшла шляхами
До мого серця і живеш у нім,
Українська пісню!
Чарівна, всесильна!
Ти такою будеш через сотню літ!
Українська пісню*
Вчить тебе дитина,
Щоби пам'ятала свій козацький рід!

Звучить мелодія Українського Гімну "Ще не вмерла Україна". Старий кобзар розламує хлібину і одну частину кладе собі в торбину – другу дає маленькому хлопчику-кобзарю і разом з козаками співав пісню.

Кобзар: Засвідчимося разом сьогодні,
Брат і сестри,
Що козацькому роду –
Нема переводу!

Всі виконують пісню "Наливайте, браття, кришталеві чари".

"За світ встали козаченьки"

За світ встали коза... козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусина,
Свої ясні очі, очі./двічі
Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького / 2
Богу помолися!
Стоїть місяць над горою,
А сонця немає,
Мати сина в доріженьку / 2
Слізно проводжас:
Іди, іди, мій синочку,
Та не забарися.,
Через чотири недільоньки / 2
Додому вернися!"
"Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутися,
Та щось кінь мій вороненький / 2
В воротах спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
В якую годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину".

"Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи ж буде вона мене, / 2
Сину, шанувати?"

"Ой не плачте, не журіться,
В тугу не вдавайтесь,
Заграв мій кінь вороненький, / 2
Назад сподівайтесь!"

"Гей, на горі..."

Гей, на горі там жінці жнуть (2 р.)
А попід горою, попід зеленою
козаки йдуть;
Гей, долиною, гей, широкою
козаки йдуть.

Попереду Дорошенко (2 р.)
веде своє військо,
військо запорозьке
хорошенко. Гей...

Попереду пан хорунжий (2 р.)
під ним кониченько,
під ним вороненький
сильний-дужий. Гей...

"Стоїть явір"

Стоїть явір над водою,
в воду похилився,
На козака пригодонька,
козак зажурився.
Не хилися, явороньку,
ти ще зелененький,
Не журися, козаченьку,
ти ще молоденький.
Ой поїхав на чужину,
та там і загинув.
Свою рідну Україну
навіки покинув.
Казав собі висипати
високу могилу,

Казав собі посадити
в голові калину.
Будуть пташки прилітати,
цвіт калина їсти,
Будуть мені приносити
з України вісті.

"ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА"

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля.
Ще нам, браття-українці, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Станем, браття, в бій кривавий від Сяку до Дону.
В ріднім краю панувати не дамо нікому.
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще на нашій Україні доленька доспіє.
А завзягтя, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже.
За Карпати відіб'ється, згомонить степами.
України слава стане поміж народами.

XXX

Наливайко, Залізняк і Тарас Трясило
З домовини кличуть нас на святее діло.
І згадаймо славну смерть лицарства козацтва,
Щоб не втратить марно нам свого юнацтва.

"БОЖЕ ВЕЛИКИЙ, ЄДИНИЙ"

Боже Великий, Єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.
Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.
Молилось, Боже Єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки, щедроти,
Ти на люд наш зверни.
Дай йому волю,
Дай йому долю,

Дай доброго світа.
Щастя, дай, Боже, народ
І многая, многая літа!

"Гей, наливайте повнії чари"

Гей, наливайте повнії чари,
Щоб через вінця лилося,
Щоб наша доля нас не цуралась,
Щоб краще в світі жилося.
Гей не дивуйте, добрії люди,
Щоб на Україні повстало,
Там за Дашевим, під Сорокою,
Множество ляхів пропало.

А Перебийніс водить чимало –
Сімсот козаків з собою.
Рубаєм мечем голову з плечей.
А решту топить водою:

"Ой пийте, ляхи, води калюжі,
Та й води болотянії,
А що пивали на тій, Україні
Вина та меди ситнії!"

Дивують панки, вражії синки,
А що козаки вживають?
Вживають вони шуку-рибаху,
Ще й саломаху з водою.

Ой чи бач, ляше, що наш Хмельницький
На Жовтім Піску підбився,
Од нас, козаків, од нас, юнаків,
Ні один панок не вкрився.

Ой чи бач, ляше, як козак пляше,
На синім конику грає,
З мушкетом стане, аж серце в'яне,
А пан од жаху вмирає.

Ой чи бачиш, ляше, як козак пляше,
По Костяную могилу.
Як не схотіли, забунтували,
Та й утерjali Вкраїну.

Ой чи бач, ляше, що по Случ – наше,
По Костяную Могилу.
Як не схотіли, забунтували
Тай утерjali Вкраїну.

Ой та зависли пани, зависли,
Як чорна хмара, на Віслі.

Не допустимо ляхів із Польщі,
Поки нашої жизності!
Гей, ну козаки! Гей, ну скоки
Та заберімося в боки!
Загнали панів геть аж за Віслу,
Не вернуться і в три роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. ~ К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
2. Артикула В. Бій під назвою "гопак" // Україна. -1992. – № 12. – С. 24-25.
3. Бабишин С. Д. Школи Запорозької Січі // Рідна школа. -1991. – № 6. – С. 83-85.
4. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України. Меріме П. Українські козаки та їх останні гетьмани; Богдан Хмельницький. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.
5. Боржковський. Парубоцтво как особая группа в Малорусском сельском обществе // Киевская старина, 1887. – Т. 8. – 767 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. -К.: Оберіг, 1991.
7. Гуслистий К., Апанович О. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. – К.: Держполітвидав, 1954. – 88 с.
8. Давидгук В. Ф., Аркушин Г. Л. Поліська дома. Фольклорно-діалектичний збірник. – Луцьк, 1991.
9. Історія українського війська: У 2 т. Т. і. – Львів, 1936. – 288 с.
10. -Кашенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – К.: Веселка, 1992. – 271 с.
11. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україна. – К.: Наукова думка, 1990.
12. Крип'якевич І. П. Історія України. 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 1992.-560 с.
13. Лясота Е. Щоденник // Жовтень. -1984. – № 10. – С. 97-110.
14. Максимов С. В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – Спб. 1903.
15. Мюллер Й. Історична дисертація про козаків... // Всесвіт. – 1988. – № 6. – С. 131-137.
16. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. – К.: Дніпро, 1992. – 495 с.
17. Описание Дона вице-адмиралом Крейсом. // Сев. Архив, 1824. Т. II. – С. 283-296.
18. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. I. До середини ХУІІ століття. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 640 с.
19. Приступа Є. Н., Пилат В. С. Традиції української національної фізичної культури. – Львів: Троян, 1991.-104 с.
20. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине ХУІІ века, описанное его сыном, архидьяконом Павлом Алепским. – М., 1897.
21. Савчук Б. П. Збройні сили України: етапи вічного походу. Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1992. – С. 104.

- 22.Сергійчук В. І. Морські походи запорожців. – К.: Фотовідеосервіс, 1992. – 62 с.
- 23.Сочинський В. Ю. Чужинці про Україну. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.
- 24.Скуратівський В. Погостили, або дванадцять мандрівок у глибину століть. – К.: Веселка, 1990.
- 25.Скуратівський В. Покуть. – К.: Довіра, 1992.
- 26.Туленков М., Зубалій М. Гопак –мистецтво бойове // Гарт. -1993. – 30 січня.
- 27.Українська козацька педагогіка // Народознавство: газета в газеті "Освіта", випуск № 9. -1 вересня 1992 р.
- 28.Франчук І. Як воювали запорожці. – К., 1917. :
- 29.Шанин Ю. В. От эллинов до наших дней. – М.: Физкультура и спорт, 1975.
- 30.Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1904.
- 31.Єфіменко А. Я. На Україні. – Москва, 1901. Вип. третій. – С. 43-44.
- 32.Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Т. І. – К.: Наук, думка, 1990. – 580 с.
- 33.Ястребов В. Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России // Киевская старина, 1896. – Т. 5. – С. 110-128.

ПИШІТЬ, ДЗВОНІТЬ, ЗАХОДЬТЕ!

Наші реквізити: 263000 м. Луцьк Волинська обл., вул. Винниченка, 8, тел.
2-34-24.

Розрахунковий рахунок № 468219 МФО 303172 АК АПБ "Україна" м.
Луцька.

БУДЕМО ВДЯЧНІ ЗА СПІВПРАЦЮ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ.....	6
1.1. Козацтво як культурно-історичний феномен.....	6
1.2. Фізичне виховання українського народу за часів існування запорозького козацтва.....	10
1.3. Фізична та психофізична підготовка воїнів у Запорозькій Січі.	18
1.4. Оздоровчі сили природи та гігієнічні фактори в системі фізичного виховання козаків.....	40
РОЗДІЛ II. КОЗАЦЬКІ ЗАБАВИ.....	45
2.1. Сценарій козацьких забав Старобалашівської паланки.....	45
2.2. Сценарій регіонального юнацького вишкільного збору козацтва "І покажем, що ми, браття, козацького роду".....	48
2.3. Положення про проведення районних змагань "Козацькі ігри".....	56
2.4. Сценарій свята "Козацькому роду нема переводу".....	60
2.5. Вечір козацьких традицій з посвятою в козаки.....	74
2.6. Сценарій театралізованого свята козацької слави "А ми тую козацькую славу збережемо".....	90
ЛІТЕРАТУРА.....	105

Міністерство освіти України
Волинський державний університет ім. Лесі Українки
Волинська обласна бібліотека для юнацтва
Завацький Віктор Іванович, Цьось Анатолій Васильович,
Бичук Олександр Іванович, Пономаренко Леонід Іванович
КОЗАЦЬКІ ЗАБАВИ
Навчальний посібник
Луцьк Волинське обласне редакційно-видавниче підприємство
"Надстир'я" 1994

Редактор **М. І. Богуш**
Художник **В. П. Кратюк**
Художній редактор **В. П. Крвтюк**
Технічний редактор **В. Є. Костюхіна**
Коректор **М. В. Павсюк**

Здано на виробництво 05.03.94. Підписано до друку 04 04.94,
Формат 60x84/16. Папір друкарський № 1. Гарнітура "Гіде". Офсетний
друк. Ум. друк арк. 6,51. Обл.-вид. арк. 6,55. Тираж 15000 пр. Вид. № 126.
Зам. 1177. Ціна вільна. Замовне.

ВОРВП, Дадстир'я". 263016 Луцьк, Лесі Українки, 7
Міська друкарня. 264410 Ковель, М. Грушевського, 2